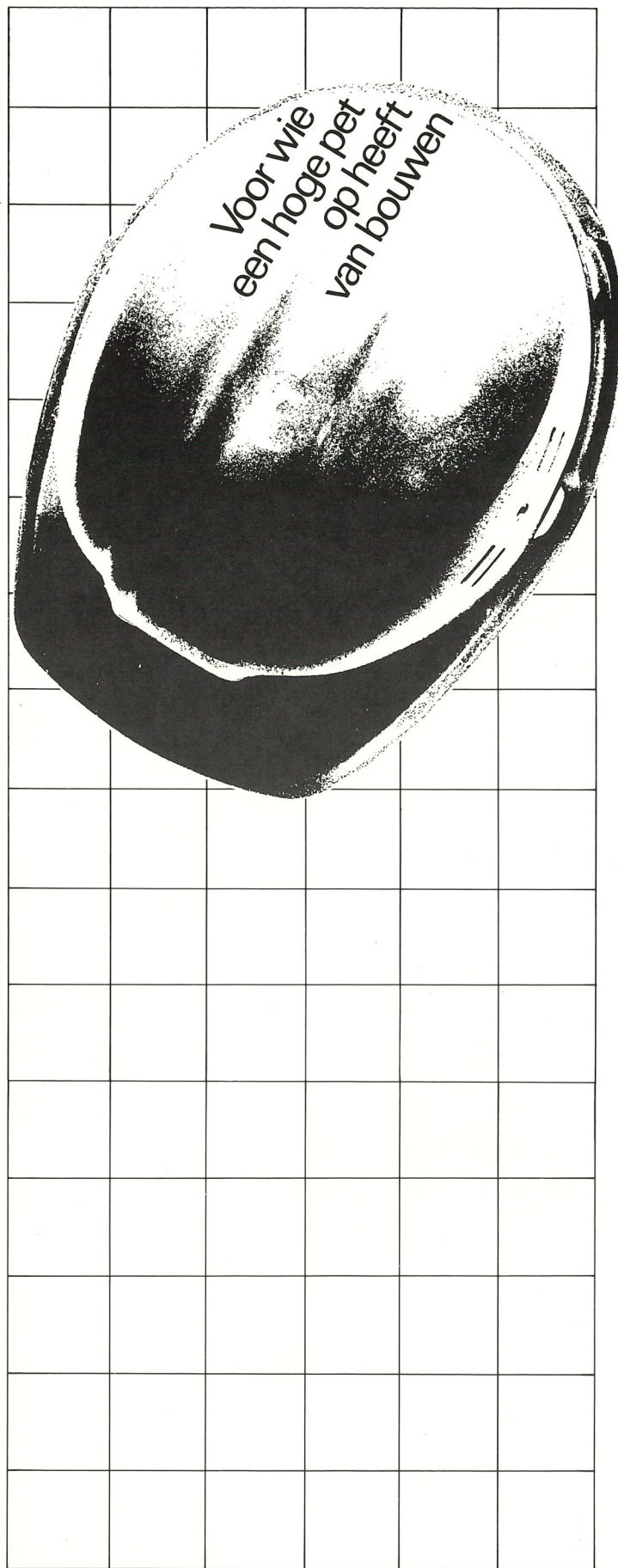
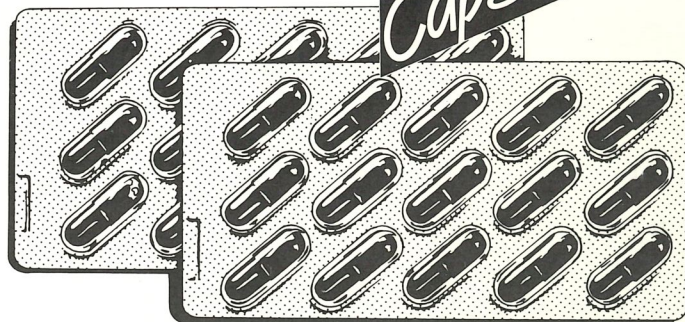

Heilijgers
Bouw bv
Amersfoort

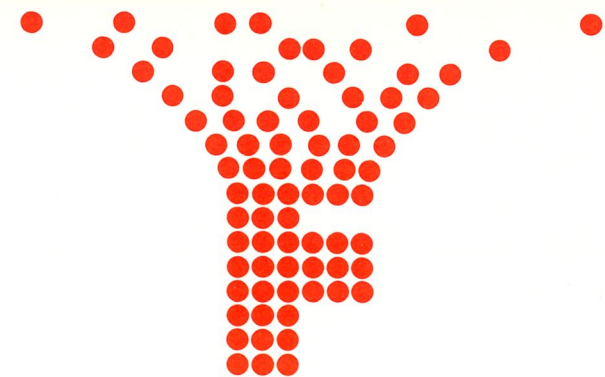
NORIT[®]
Capsules

STOPPEN BETER

Bij akute diarree en voedselvergiftiging:
Norit capsules helpen snel en doeltreffend.
Je hebt er minder van nodig, neemt ze heel
gemakkelijk in en houdt schone handen en
tanden. Norit capsules. Puur natuur.

Norit capsules. Minder slikken, meer gemak.

Tijdschrift voor verleden en heden
van Oost Utrecht.
Tevens officieel orgaan van
de Stichting Museum Flehite en
de Oudheidkundige Vereniging Flehite.
17e jaargang (1985) nr. 4, februari 1986

Flehite

Flehite

Inhoud

Verdwenen dorpen	57
<i>L. van Hoorn-Koster</i> Gerrit Laurenszoon van Stellingwerff	58
<i>D. Pezarro</i> Kijk op de tabaksteelt in het Amerongs Historisch Museum	64
Boekbesprekingen	66
Kroniek	68

Op het omslag
Brand in de Coninckstraat.
Zie blz. 67.

Redactie

drs. B. G. J. Elias, *hoofdredacteur*.
J. C. Brekelmans, C. Broekhuijsen,
dr. J. A. Brongers, dr. J. Hovy,
drs. R. M. Kemperink en ir. P. Wassink.

Redactieadres,
abonnementen, advertenties
Museum Flehite, Breestraat 82,
3811 BL Amersfoort.
Telefoon: 033-19987.
Flehite verschijnt elk kwartaal.

Abonnementen

Leden Oudheidk. Vereniging Flehite: gratis.
Abonnementen: f 25,—;
instellingen: f 35,— per jaar.
Gronr. 437683 t.n.v. administrateur
tijdschrift Flehite, Amersfoort.

Museum Flehite

Westsingel 50, Amersfoort.
Telefoon: 033-19987.
Geopend 10-17 uur.
Zaterdag en zondag 14-17 uur.
Maandag gesloten.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: J. C. Brekelmans,
Johan Karmanhof 4, Amersfoort.
Lidmaatschap: f 35,—.

ISSN 0165-960X

Verdwenen dorpen, hervonden sporen Twintig eeuwen Wijkse prehistorie

Bronzen amulethouder in de vorm van de kop van een everzwijn. Romeinse periode.

In het Kantonnaal en Stedelijk Museum te Wijk bij Duurstede is een groot deel van de permanente expositie gewijd aan het oude Dorestad, dat zijn grootste bloei als Europees handelscentrum beleefde in de tijd van Karel de Grote. Zeer veel van de informatie die we over Dorestad hebben, is afkomstig uit opgravingen die de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.), gevestigd te Amersfoort, hier tussen 1967 en 1976 heeft gedaan.

Bij de opgraving die de R.O.B. van 1983 tot 1985 heeft verricht naar aanleiding van een grootschalig nieuwbouwproject op De Horden, is gebleken dat ook tijdens de Bronstijd (1500-1000 v. Chr.), de Vroege IJzertijd (700-500 v. Chr.) en de Late IJzertijd/Romeinse tijd (500 v. Chr.-250 na Chr.) mensen bij Wijk bij Duurstede hebben geleefd. Door de opgraving weten we waar deze mensen gewoond hebben, welke materialen zij gebruikten, wat zij aten en hoe ze hun doden begroeven. Uit andere onderzoeken is bekend, dat er ook in andere delen van het Kromme Rijngebied (tussen Utrecht en Wijk bij Duurstede) sprake is van bewoning in deze perioden. De opgravingsgegevens van De Horden leveren daardoor niet alleen een zeer bijzonder beeld op van het leven op één plaats gedurende een lange tijd, maar zij kunnen tevens dienst doen als illustratie van het leven in het verleden van het gehele Kromme Rijngebied.

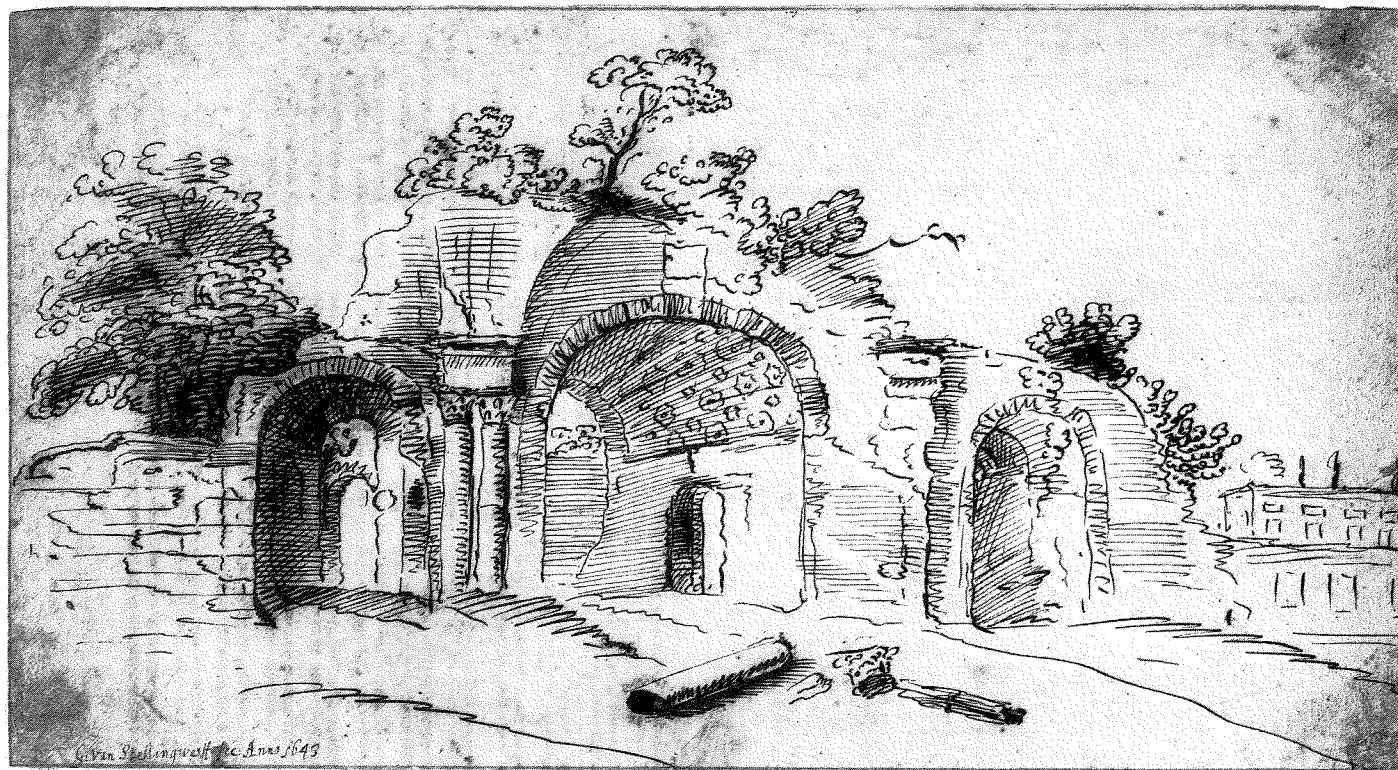
Gewoonlijk duurt het minimaal enige jaren voordat de resultaten van dergelijke grootschalige opgravingen openbaar worden gemaakt in een publikatie of tentoonstelling. De opgraving op De Horden leverde echter zoveel boeiende informatie op over het leven van 1500 voor Christus tot 250 na Christus dat het Kantonnaal en Stedelijk Museum in samenwerking met de R.O.B. heeft besloten om al in het voorjaar van 1986 een tijdelijke tentoonstelling hierover te organiseren.

In de tentoonstelling wordt aan de hand van tekeningen en maquettes aandacht besteed aan alle voorkomende perioden met de daarbij behorende bebouwing en begravingen. Een belangrijk deel zal worden gevuld met informatie over één van de meest intrigerende perioden uit ons verleden: De overgang van de Late IJzertijd naar de Romeinse Tijd, waarin de op 'prehistorische' wijze levende mens geconfronteerd werd met een veel machtiger en verder ontwikkelde samenleving.

De tentoonstelling zal van 5 april tot 19 mei 1986 te zien zijn in het Kantonnaal en Stedelijk Museum, Volderstraat 15-17, Wijk bij Duurstede. Openingstijden: dinsdag tot en met zondag van 13.30-17.00 uur. Voor groepen op aanvraag ook andere tijden mogelijk. Speciaal voor scholen wordt een bijbehorend lespakket ontwikkeld, waarin de verschillende aspecten van de tentoonstelling verder uitgewerkt worden.

Gerrit Laurenszoon van Stellingwerff, een Amersfoorts schilder uit de 17de eeuw

L. van Hoorn-Koster

Schets van een romeinse ruïne door Gerrit van Stellingwerff uit 1643. Gemaakt tijdens een reis naar Italië? Dergelijke reizen waren in zijn tijd niet ongebruikelijk.

Enige tijd geleden werd aan het museum Flehite een tekening geschonken vervaardigd door de Amersfoortse schilder Gerrit Laurenszoon van Stellingwerff. Van deze kunstenaar was tot nu toe slechts één werk bekend, nl. het schilderij waarop de regenten van de St. Joriskerk zijn afgebeeld, gedateerd 1657. Dat zijn naam desondanks hier ter stede toch redelijk bekend is kan voor het grootste deel worden toegeschreven aan het feit dat in het jaar 1901 een nieuw aangelegde straat in het Soesterkwartier naar hem werd genoemd.¹⁾ Een eer die hij met slechts enkele andere, willekeurig gekozen, Amersfoortse schilders deelt.

Er is over zijn leven en werken tot nu toe weinig bekend. Hij werd op 28 april 1614 geboren als zoon van een herbergier. In het doopregister van de St. Joriskerk staat 1614 den 28e april

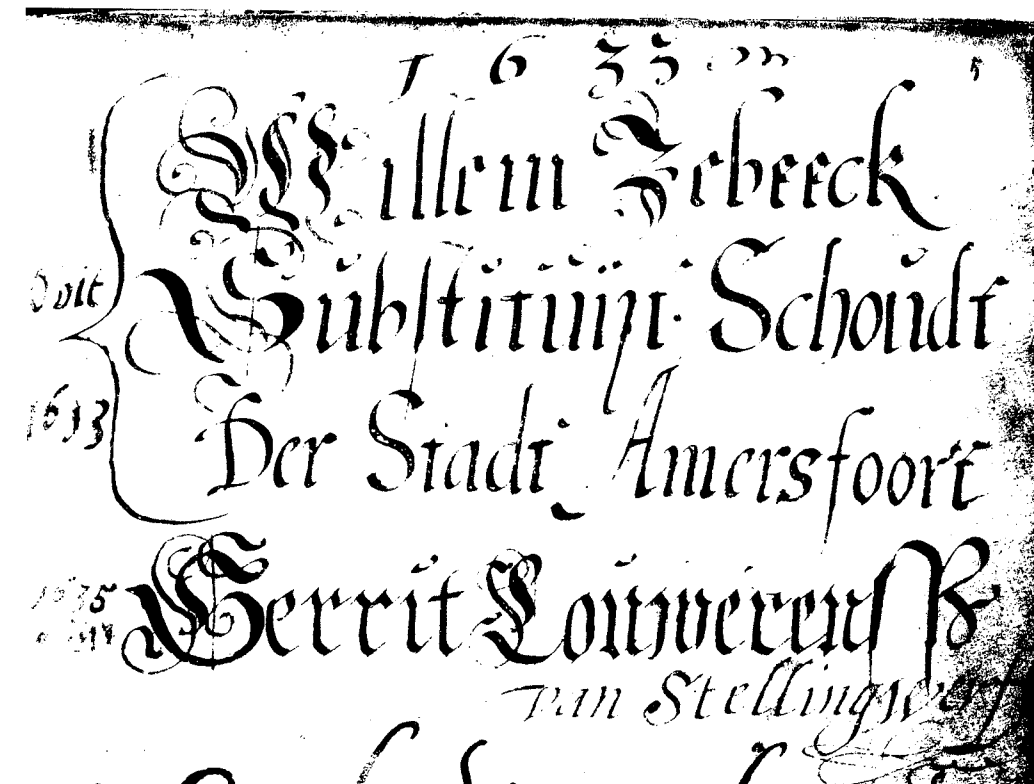
heeft Laurens in de Gulden Swaen zijn kint ten doop ghehat ende kint is ghenaemt Gerrit.

Zijn vader Laurens Gerritszoon van Stellingwerff was waard in de herberg De Vergulde Swaen die in de Utrechtsestraat stond. (Het hotel De Vergulde Zwaan werd in 1932 afgebroken om plaats te maken voor het warenhuis van Vroom en Dreesmann.) Er tegenover lag de herberg De Witte Swaen. Met De Doelen waren deze drie de belangrijkste logementen van de stad. Zo dichtbij de stadspoort waar al het verkeer in de richting van en naar het Westen moest passeren, was de Utrechtsestraat uitermate gunstig gelegen om een herberg te exploiteren. Het aanzien van een stad werd zeker verhoogd als de reiziger wist dat hij daar een betrouwbaar onderdak voor zichzelf en zijn goederen zou vinden. En De Vergulde Swaen stond tot in de verre omtrek goed aangeschreven. Het is moeilijk zich een goed beeld te vormen hoe de herberg er in die tijd uitgezien heeft. Veel comfort kon men er niet verwachten. Er was o.a. een voorhuis, achterhuis, keuken, kelder en nog twee kamertjes, en ook boven waren

nog kamertjes met daarboven een zolder. Dit kan afgeleid worden uit verschillende schrifturen die nog bewaard gebleven zijn. Buiten op het erf stond een pomp en er was een waterput. Een doorgang naast het pand gaf toegang tot de erachter gelegen stallen, hooiberg en verdere bijgebouwen. De tuin was aan een zijde omheind met een *flierhegh* en aan de andere kant met een *doornehegh*. Hoe heerlijk landelijk zal het er toen nog uitgezien hebben! Als hulp in zijn bedrijf kon Laurens beschikken over een knecht en twee dienstboden. De herberg was niet zijn eigendom, doch hij was huurder van het perceel. Op 28 januari 1601 huwde hij met Harmantje Willems van Eede. Harmantje was weduwe van Jan Cornelis Veen en had reeds twee zonen, Pieter en Andrys Jans Veen. Hun huwelijk duurde echter slechts enkele jaren. Zijn vrouw overleed omstreeks 1607. De sterfdatum is niet precies bekend. Vaststaat dat in april 1608 de boedelscheiding tussen

Laurens en zijn twee stiefzonen plaatsvond.²⁾ Bovendien verklaarde Laurens tegelijkertijd voor de Weeskamer dat hij de onmondige kinderen uit zijn huwelijk met Harmantje 'Geertje, Annichje, Swaentje en Willem Laurens tot haer mundige dag ofte totdat zij met eenen de cost sullen connen winnen op te brengen ende onderhouden in cost, dranck, clederen en naar zijn staet sal laten leeren leesen, schrijven, een ambacht en alles doen dat een goet vader schuldig is en behoort te doen'.³⁾

Merkwaardig is dat zijn enige zoonje hier Willem Laurens wordt genoemd en in latere stukken steeds Jan Laurens. In het moederloze gezin kwam een nichtje van Harmantje, Geertje Jans, om de zorg voor de kinderen en de huishouding op zich te nemen. Dit klaarblijkelijk tot volle tevredenheid van Laurens, want het duurde niet lang of zij gingen trouwen. Hij een goede veertiger, zij rond de twintig jaar. De werkelijke huwelijksdatum blijft in het ongewisse want in de officiële huwelijksregisters komt deze niet voor. Eerst in 1620, bij een gerechtelijk onderzoek verklaarde Laurens onder ede ten verzoeken van de officier van het gerecht dat hij weduwnaar was van Harmantje Willems en dat zijn tegenwoordige huisvrouw Geertje Jans was waarmede hij omtrent dertien jaar geleden in zijn huis door een predikant, Borgerius genaamd, in de echt werd verbonden.⁴⁾ Uit dit huwelijk werden in de loop der jaren acht kinderen geboren. Helaas overleden vier van hen reeds jong. In leven bleven Gerrit, Rijckje, Gerbrandt en Albert. Gerrit was een eenling in het grote gezin. Jan Laurens, zijn stiefbroer was minstens zes jaar ouder, zijn zusje Rijckje zeven jaar jonger dan hij. Zijn belofte gestand doende zal vader Laurens ook Gerrit wel naar school gestuurd hebben om te leren lezen en schrijven. In elk geval heeft hij Gerrit een ambacht laten leren, hij deed hem bij een meester-schilder in de leer. Waar hij als leerjongen gewerkt heeft is onbekend maar hij sloot zijn leertijd af met een proefstuk waardoor hij in 1635 als lid van het St. Lucasbroederschap werd aangenomen. Hierin waren o.a. vertegenwoordigd de schilders, de glazenschrijvers en beeldsnijders. Zo'n intrede was een plechtige gebeurtenis en had plaats op 18 oktober, de naamdag van de patroon van de Broederschap, St.

De vermelding van Gerrit van Stellingwerff in het boek van de St. Lucasbroederschap (1635).

Lucas. Gerrit was 21 jaar toen hij in het naamboek, dat dateert uit 1627, werd ingeschreven. Daarin staat in fraaie letters: 1635 Gerrit Louwerensz van Stellingwerff. Voortaan mocht hij zich meesterschilder noemen. De avond werd door de leden gezamenlijk doorgebracht, er werd gefeest en flink gedronken. Ten aanzien van het naamboek van de St. Lucasbroederschap van 1627 dient de volgende opmerking te worden gemaakt. Of dit het eerste en enige exemplaar van dien aard is geweest kan thans niet meer met zekerheid worden vastgesteld. De broederschap zelf is echter van beduidend oudere datum. Dit is af te leiden uit diverse akten betreffende bezwaring van onroerend goed o.a. reeds uit 1561, voorkomend in de protocollen van transporten en plechten voor het gerecht. Het naamboek van 1627 zal derhalve ook de namen bevatten van degenen die in dat jaar reeds geruime tijd lid van de broederschap waren.⁵⁾ Er gaan zes jaar voorbij voordat er weer iets over Gerrit in de archieven gevonden wordt. In april 1641 is hij enige malen bij een notaris als getuige opgetreden. Zijn handtekening staat dan onder de betreffende akten.⁶⁾ Dit is nu een goede gelegenheid iets te vertellen over zijn stiefbroer en stiefzusters die een rol in zijn leven gespeeld hebben. De oudste, Geertje, trouwde op 11 februari 1627 met Willem Berends van Laar. Deze was weduwnaar van Aartje Peters en had al een zoon en een dochtertje. Hij was koster van de St. Joriskerk. In 1646 kochten Willem en Geertje een huis op het St. Joriskerkhof.⁷⁾

Lang heeft Willem er echter geen plezier van gehad want hij overleed reeds in 1647. Annichje ging in Amsterdam wonen op de N.Z. Voorburgwal. Zij huwde in 1637 te Amsterdam met Esaias Dircks van de Camp. Voor dit huwelijks was haar vader Laurens hoogst persoonlijk naar Amsterdam gereisd om de bruid te assisteren. Van Swaentje is alleen bekend dat zij in 1630 in het huwelijk trad met Jacob Nijs, uit het land van Gulick. Hij werd ook wel Jacob van Schol genoemd. Het paar bleef echter niet in Nederland wonen maar vestigde zich vermoedelijk in zijn geboorteland. Zijn stiefbroer Jan Laurens tenslotte huwde op 3 mei 1629 met Willemtje Anthonis (van Eede). Zij gingen op de Varkensmarkt wonen. Jan Laurens is reeds in 1646 overleden. Zijn weduwe, die zijdelaken-(ver)koopster van beroep was, huwde later met Herman Borts. Ook Herman zat in de lakenbranche. Aan hun huis op de hoek van de Langestraat en de Varkensmarkt hing De Blauwe Hand uit.⁸⁾ Hun zoonje Anthonis, geboren in 1649 stierf in 1655 als een der laatste slachtoffers in Amersfoort van de gevreesde ziekte, de pest.⁹⁾ Wat betreft Gerrits eigen zuster en broers het volgende. Zijn zusje Rijckje huwde in 1642 met mr. Hendrick Volwensch, chirurgijn. Zij trouwden met toestemming van de magistraat in het huis van de bruid, omdat deze lang ziek geweest was. Misschien had zij daardoor haar a.s. man leren kennen. Bij het huwelijk waren beide vaders aanwezig, mr. Peter (Volwensch), barbier, vader van de bruidegom en Laurens, vader van de bruid. Zijn broer Gerbrandt was naar Amsterdam

1 29 s July 1645
 2 Gerrit van Stellingwerff 1 m.
 3 Bijtgen Peters van Buylendijck
 1 d. Berends van Amersfoort
 1 d. Berends van Amersfoort
 1 d. Berends van Amersfoort

Vermelding van het huwelijk van Gerrit van Stellingwerff en Bijtgen Peters Borts van Buylendijck (20 juli 1645).

vertrokken en werd van beroep wijnverlater. Hij huwde in 1649 met Belytgen Meyntjes. Deze was weduwe van Frederick Fredericks van den Ham (ook wel genaamd van Naeraet of Norat) die een Amersfoorts burger geweest was.

Tenslotte Albert, de jongste broer, die in 1625 geboren werd. Hij volgde later zijn vader op als waard in De Vergulde Swaen en trouwde met Hendrina van Detten uit Utrecht. Dit was in het kort de kring van familieleden waarin Gerrit leefde.

In 1641 kwam er een grote verandering in het leven van zijn vader Laurens. Deze ging er in dat jaar toe over het pand waarin De Vergulde Swaen gevestigd was en waarvan hij sinds 1600 huurder was, te kopen. Wat hiervan de reden kan zijn geweest is zeer moeilijk vast te stellen. Uiteindelijk had hij toen al de hoge ouderdom van 73 jaar bereikt.¹⁰⁾ Nu niet bepaald een leeftijd om nieuwe experimenten te ondernemen.

Aangenomen moet worden dat de eigenaren het pand beslist wilden verkopen en er zodoende voor Laurens geen andere keus overbleef dan tot aankoop over te gaan. Hij zal wel heel wat slapeloze nachten gehad hebben voordat hij een besluit genomen had. Wie de oorspronkelijke eigenaar van het pand was is nog niet achterhaald, maar diens erfgenamen bestonden uit 5 groepen mensen, waarvan elke groep voor 1/5 part recht had op de nalatenschap. In totaal waren er meer dan 25 belanghebbende personen. Willem Berends van Laar, de koster uit de St. Joriskerk en schoonzoon van Laurens trad als gemachtigde voor deze erfgenamen op.

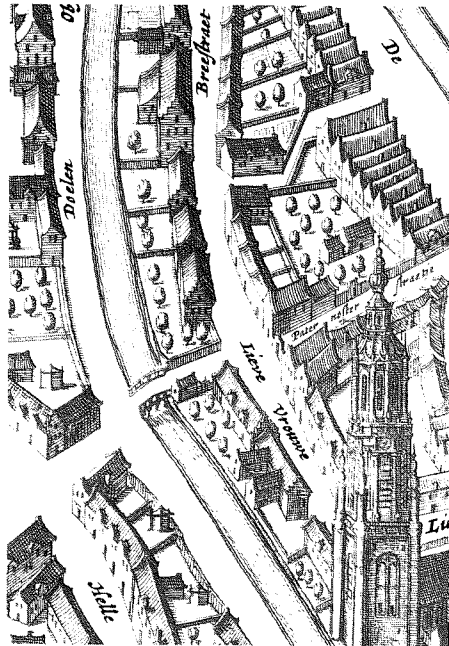
Overgedragen werden huis, hof en hofstede, gelegen in de Utrechtsestraat, alwaar De Vergulde Swaen uithing, alsmede de bijbehorende stallen, hooiberg en schuur en het medegebruik van de waterput.¹¹⁾ Op dezelfde dag bezwaarde Laurens zijn nieuwe bezit door f 800,— te lenen van Otto van Gessel. Ook het buurhuis werd op 18 oktober 1641 door Laurens en Geertje gekocht.¹²⁾

En nogmaals namen zij een hypotheek op De Vergulde Swaen door f 700,— te lenen van hun schoonzoon Willem Berends van Laar.¹³⁾

In 1645 toen Gerrit inmiddels de leeftijd van 31 jaar had bereikt, vond hij de vrouw van zijn keuze. De gelukkige bruid was Bijtgen Peters Borts van Buylendijck. Op een warme

zaterdag ging het bruidspaar vergezeld door de stiefbroer van Gerrit, Jan Laurens en diens vrouw Willempje naar Soest. In de mooie kerk van Soest werd op 20 juli 1645 hun huwelijk gesloten. Precies een jaar later, op woensdagmiddag 22 juli 1646 om 1 uur gingen zij naar een notaris om hun testament te laten maken. Bijtgen was toen hoogzwanger. Aangezien een bevalling in die tijd een hachelijke onderneming was, regelden zij tijdig tevoren wat er met hun bezit zou moeten gebeuren indien zich onverhoopt een sterfgeval zou voordoen. Tevens secludeerden zij in deze akte de Weeskamer uit hun boedel.¹⁴⁾

Ruim een week later werd op 31 juli 1646 hun zoon Petrus geboren. Zij woonden toen in de Breestraat waar Gerrit twee huizen gekocht had. Een groot en een ernaast staand klein huis. Het grote huis verhuurde hij, het kleine huis werd door henzelf bewoond. In de tuin die gemeenschappelijk was, stond een gebouwtje dat aangeduid werd als zomerkeukentje. Achter de tuin liepen de gracht en de

Deel van de 17de eeuwse stadsplattegrond van Amersfoort met de huizen in de Breestraat bij de Molensteeg. Duidelijk is hier het muurtje zichtbaar waar de kalkoenendief overheen krom.

Westsingel. Het huidige pand Breestraat 26 staat op de plaats van het kleine en Breestraat 24 op dat van het grote huis. Dit laatste verhuurde hij aan jonker Willem Sael uyt en Engh, die als schepen deel uitmaakte van de magistraat van de stad. Om de situatie ter plaatse nog enigszins te verduidelijken diene de beschrijving van de volgende gebeurtenis.

Jonker Willem werd in de nacht van 28 december 1647 omtrent half vier wakker van geluiden die hij in zijn tuin hoorde. Omdat hij dacht dat iemand zijn kalkoenen zou willen stelen, stond hij op en keer door de luiken voor de keukenramen naar buiten. Het was volle maan en daardoor licht buiten, maar hij zag niemand. Daarom besloot hij maar weer naar bed te gaan, doch liet echter de luiken open zodat hij naar buiten zou kunnen kijken. Plotseling zag hij iemand op de plaats die regelrecht naar het hoenderhuis liep. Hij sprong uit zijn bed onderwijl hard roepende dief, dief en toen hij in de tuin kwam riep hij zijn buurman Gerrit Laurensz. Deze kwam direct naar buiten, waarna de nachtelijke bezoeker uit het zomerkeukentje te voorschijn kwam. Het was de zoon van Herman van Voorthuyzen uit de Krommestraat, die al gauw zijn praatje klaar had. Hij vertelde dat hij op een nachtelijk feestje was geweest. Hij was daar echter weggejaagd en werd vervolgens door enkele lieden nagezeten. Om aan zijn belagers te ontkomen was hij over de muur geklommen en nu verzocht hij om via het huis weer op straat gelaten te worden. Toen Willem en Gerrit echter zeiden dat zij hem aan de ratelaars (nachtwacht) zouden overgeven, nam hij opnieuw de benen, klom over de muur en weg was hij. 's Morgens vonden zij het hoenderhuis aan één zijde geheel opengebroken en er lag een mes met een wit heft bij. De inbreker zal zijn straf wel niet ontlopen zijn, want het voorval werd door het gerecht behandeld.¹⁵⁾

In maart 1648 machtigde zijn oudste stiefzuster Geertje, weduwe van Willem Berends haar broer Gerrit om haar huis te bezwaren.¹⁶⁾ Nu ook zijn broer Jan overleden was moest Gerrit als oudste zoon de plichten in de familie waarnemen.

Op 19 maart 1648 werd zijn tweede zoontje Johannes gedoopt en in het doopregister ingeschreven als 'soon van Gerrit van Stellingwerff, schilder'.

Op 15 februari 1649 deed Geertje nogmaals een beroep op hem en wel om de plechte ten

Johannes Bor van Gerrit
 Blijghef Ryden

Vermelding van de doop van zijn zoontje Johannes (19 maart 1648). Gerrit wordt hierbij aangeduid als schilder.

bedrage van f 700,—, welk bedrag haar man in 1641 aan haar vader geleend had, te transporteren aan Otto van Gessel.¹⁷⁾ Opnieuw was er vreugde in zijn gezin toen zijn zoon Bartholomeus op 2 juni 1650 werd geboren.

Maar ook een andere geboorte zullen ze van harte mee gevierd hebben. De magistraat maakte op 18 november 1650 bekend dat ter gelegenheid van de geboorte van de Prins van Oranje (prins Willem III, de latere koning van Engeland) 's avonds een vreugdevuur van 24 halve pektonnen ontstoken zou worden op de Hof.¹⁸⁾ Wat een zee van licht zal dat geweest zijn!

Geboorte zowel als dood zijn de meest ingrijpende voorvallen in een mensenleven. Zo bleef ook verdriet niet aan Gerrit en Bijtgen bespaard. Zijn beide ouders, Laurens zowel als Geertje zijn vóór of in 1651 overleden. Toen kochten hun erfgenamen het huis in de Utrechtsestraat dat naast De Vergulde Swaen stond. Albert regelde de zaken voor de erfgenamen en werd zelf in zijn vaders plaats waard in De Vergulde Swaen. De laatste jaren had hij trouwens al veel van de honneurs waargenomen.¹⁹⁾

In 1653 was er weer gezinsuitbreiding. Het dochttertje dat geboren werd ontving de naam Geertruyt. Maar met de groei van zijn gezin staken ook al gauw de eerste financiële zorgen de kop op. Leefde hij wat te uitbundig met zijn vrienden? Of had hij in zijn huis een tapperij ingericht? Hoe dan ook, Gerrit verklaarde voor een notaris dat hij f 210,— schuldig was aan Henrick Anthonis (van Eede), brouwer in de bekende brouwerij 't Claverblad op de Varkensmarkt, voor geleverde en genoten bieren.²⁰⁾ Hij beloofde dat hij dit bedrag in twee termijnen zou aflossen.

Zijn dochttertje Celemina zag op 3 oktober 1654 het levenslicht. Zijn gezin was nu compleet, 3 jongens en 2 meisjes. Daar kwam veel aan te pas wat betreft voeding en kleding. Had hij wat teveel hooi op zijn vork genomen? Want helaas stond er alweer een schuldeiser voor zijn deur. Ditmaal ging het om een bedrag van f 85,60 dat Gerrit schuldig was aan de huisvrouw van Jacob de Wael. Dit geld had hij gebruikt om Johan van Vlooswijck te betalen, die hem voor deze som bakstenen had geleverd. Aan Jacob van Wael beloofde hij dat hij hem

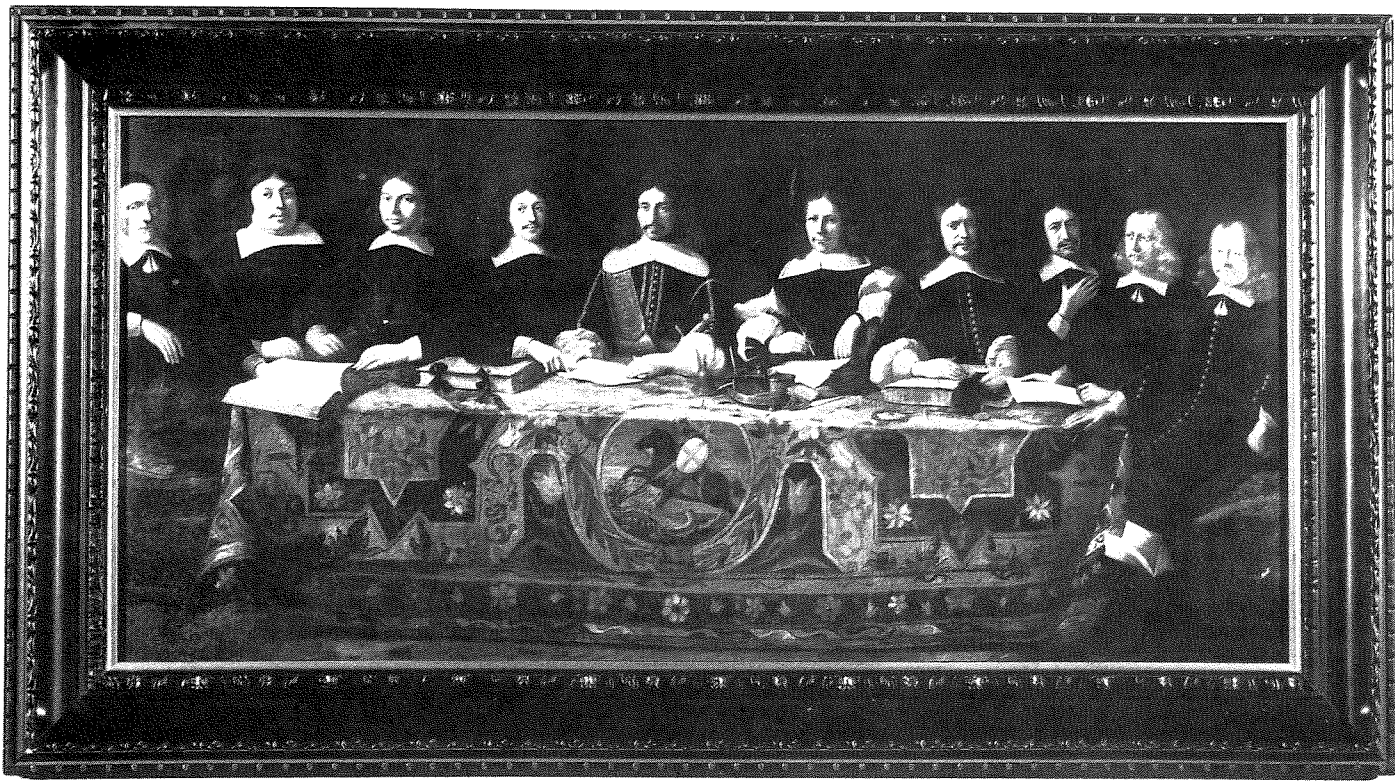
binnen een jaar zou betalen. Bovendien stelde hij vrijwillig zijn gehele bezit, nl. zijn twee huizen en al zijn roerende goederen, in handen van drie deurwaarders (Lamberts, Haverman en Wulpherts) die tot executie mochten overgaan indien hij in gebreke bleef van betaling.²¹⁾

Het einde was echter nog niet in zicht want in februari 1655 werd hij weer aangemaand om te betalen. Ditmaal was het een mede-schil-der, Paulus Bor. Reeds in 1653 had Gerrit

f 400,— van hem geleend waarover hij elk jaar f 20,— aan rente zou betalen.²²⁾ Gelukkig kwam voor Gerrit in hetzelfde jaar een opdracht van de regenten van de St. Joriskerk om een schilderij van hen te maken. Nadat de regenten eerst samen hun verlangen mondeling besproken hadden, legden zij later hun besluit, dat gedateerd is 16 mei 1655 vast in een resolutie, ondertekend door G. van Ruijtenbeeck, Rijck Aerts van Oldenbarneveldt, Casijn Bor, Johan Poth (van Wooningh), Gijsbert van Hoorn en (dr.) Henrick Schuth. Het doel is om 'tot een eeuwige

Egbert van der Poel (1621-64), Illuminatie op het Oude Delft te Delft. Dergelijke pektonnen werden in 1650 ook in Amersfoort ontstoken op de Hof ter gelegenheid van de geboorte van de latere Willem III. Museum Prinsenhof, Delft.

Schilderij van de regenten van de St. Joriskerk.

memorie en verciëring van hare vergaderkamer haerlyuder conterfeysels te doen maeken en deselve aen de mure desselves kamers op de doen hangen, waertoe gekoren hebben tot uytwerking van haerlyuder intentie Mr. Gerard van Stellingwerff.

Nu hierin zijn ze goed geslaagd. Het schilderij is nog steeds in het bezit van de St. Joriskerk. Gerrit toonde met dit doek aan een voortreffelijk portrettist te zijn.

Ook in de ogen der tijdgenoten moet het schilderij toen het gereed was een bezienswaardigheid zijn geweest. Zelfs Everard Meyster ging, vergezeld van enige vrienden, in juni 1656 het doek bewonderen. Dat dit, zoals bij Meyster te doen gebruikelijk was, niet zonder enig incident kon plaatsvinden behoeft geen verwondering te wekken. Na het bezichtigen van het schilderij werden de heren door Gijsbert van Hoorn en de koster van de St. Joriskerk verzocht de zaal te verlaten daar er een vergadering moest plaatsvinden. Zij gaven aan dit verzoek slechts schoorvoetend gehoor. Toen zij geruime tijd later op de Appelmarkt Gijsbert van Hoorn de kerk zagen verlaten, werd deze op grove wijze door hen bejegend en kwam het zelfs tot een handgemeen.²⁴⁾

Wie op het schilderij zijn afgebeeld is moeilijk te achterhalen. Het zijn 10 personen. De resolutie van 1655 werd evenwel slechts door 6 personen ondertekend. Een jaar later echter, op 5 mei 1656, komt men in het resolutieboek de handtekening tegen van de navolgende personen: Gijsbert van Hoorn, Johan Poth van Wooningh, Gijsbert van Ruijtenbeek, Jacques L'hermite, Casijn Bor, Wolter de Wijs, H. Schuth, Rijk Rutgerse van Oort en Joost Bijls. Het is derhalve zeer wel mogelijk dat deze 9 personen op het schilderij voorkomen met in hun midden jonker Bartholomeus van Panhuys, schout van de stad, die namens de magistraat de rekeningen van het college naziet. Dit zou dan overeenstemmen met hetgeen in 1841,

toen het schilderij werd schoongemaakt, op grond van oude notities werd vastgelegd. De belangstelling die voor zijn werk werd getoond en de waardering die het ondervond zal Gerrit niet onwelgevallig zijn geweest en zal hem hopelijk weer nieuw werk opgeleverd hebben. En dat kon hij goed gebruiken. Thuis gingen de zaken niet helemaal naar wens. Er had zich inmiddels alweer iemand gemeld die aan Gerrit in 1652 f 250,— geleend had en waarvan zelfs de rente nog nooit voldaan was.²⁵⁾ Zijn schuldenlast werd steeds groter. Op 22 juli 1657 werd voor schout en schepen vastgelegd dat Gerrit van Adriaantje Roosekrans, weduwe van de predikant Michiel Poppen, wonende te Amsterdam, in 1652 f 800,— geleend had. Hiervan waren inmiddels reeds f 400,— afgelost. Gerrit beloofde over het resterende bedrag jaarlijks f 20,— te zullen betalen.²⁶⁾ Eveneens verklaarde hij voor het gerecht aan Frederick van den Ham f 300,— schuldig te zijn, voor geleverde glazen (vensterruiten) en wat contant geld. Hiervoor werd een jaarlijkse rente van f 15,— beloofd. Als onderpand gaf Gerrit zijn twee huizen in de Breestraat waaraan 'meloratien en timmeringen' waren gedaan. Nu is duidelijk waar al dat geld voor gebruikt was. Hij had zijn twee huizen verbouwd en de nodige verbeteringen aangebracht. Daar waren die bakstenen, die ruiten en het geld voor nodig geweest. Deze renovatie had omstreeks het jaar 1652 of mogelijk iets vroeger plaatsgevonden. Toch moeten Gerrit en Bijtgen op deze mensen een solide en solvabele indruk gemaakt hebben. Alle hypotheeken zijn in eerste instantie mondeling overeengekomen. Pas toen de aflossing reeds jaren op zich liet wachten, trok men aan de bel en werden de overeenkomsten schriftelijk vastgelegd. Aangenomen moet worden dat Gerrit zich in staat achtte deze afspraken punctueel te kunnen nakomen.

Uiteindelijk bezat hij toch twee huizen op een

goede stand, waarvan een huis verhuurd kon worden. Maar in 1658 zag hij het kennelijk toch wel zwaar in en maakte plannen het grote huis te verkopen. Er had zich al een koper voor gemeld, het is dr. Henrick Schuth (die ook op het regentenschilderij voorkomt). Maar toen kon Gerrit voor het gerecht, waarvoor elk transport moest plaatsvinden, geen eigendomsbewijzen tonen. Toen hij indertijd en dat was hoogstwaarschijnlijk al toen hij trouwde, de huizen kocht was er geen officiële akte van overdracht opgemaakt. De vorige eigenaars waren Paulus Bor en zijn vrouw Aleyda van Crachtwijck, die zelf een ander mooi huis elders in de stad bewoonden. De verkoop had kennelijk slechts onderhands plaatsgevonden en was vermoedelijk door nonchalance niet op de voorgeschreven wijze geregistreerd. Dit toont aan dat beide mannen elkaar goed kenden, waarschijnlijk zelfs goed bevriend waren. Was dit een meester/leerling-verhouding? Aleyda van Crachtwijck had beide huizen geërfd van haar ouders. Eén huis had haar vader Dirck van Crachtwijck gekocht, het andere had haar moeder, Evertje van Dorsten, geërfd van haar vader, Gijsbert van Dorsten.

Zo vonden dan op 27 september 1658 verscheidene handelingen voor het gerecht plaats. Allereerst transporteerde Paulus Bor, mede namens zijn vrouw Aleyda, de twee huizen in de Breestraat alsnog officieel aan Gerard van Stellingwerff en zijn vrouw Bijtgen.²⁷⁾ Direct erna droeg Gerrit het grote huis over aan dr. Henrick Schuth en zijn vrouw Elisabeth Moy. In deze akte werden alle lasten die op het huis drukten opgesomd. In totaal was het een bedrag van f 2.350,—. Maar tevens werden er bij deze overdracht veel voorwaarden genoemd waardoor het duidelijk wordt dat dr. Henrick Schuth aan nieuwbouw dacht op de plek van zijn nieuw verworven bezit. Ten aanzien van deze voorgenomen nieuwbouw werden veel

voorwaarden gesteld die nauwkeurig werden omschreven. Zo zouden bijvoorbeeld de ramen in de muur van het kleine huis welke uitzicht gaven naar het buurhuis moeten worden dichtgemetseld, evenals het raam in het zomerkeukentje. Er was voorts sprake van een riool en een pijpleiding, alsmede van een eeuwigdurend gemeenzaam onderhoud van de waterput die in de tuin tussen de beide huizen lag. Kortom het is duidelijk dat dr. Schuth het voor het zeggen had en zijn eisen precies liet vastleggen. Met de overname van het grote huis was Gerrit bevrijd van de lasten die op het huis drukten. Dr. Schuth nam de schulden over en deze werden binnen enkele jaren door hem voldaan. Hij lijkt een zeer bouwlustig heer te zijn geweest want jaren nadien liet hij in Hamersveld op zijn buitengoed Gansewey een mooi nieuw huis bouwen dat later de naam Zwanenburg ontving.²⁸⁾

Tot slot werd op die bewuste dag nog een akte gepasseerd waarin Gerrit van dr. Henrick Schuth f 800,— leende en daarvoor zijn huis in onderpand gaf. Hiervoor zou een jaarlijkse rente van f 40,— door hem worden betaald. Men krijgt de indruk dat Gerrit slechts met moeite zijn hoofd boven water kon houden. Want wat kan anders de reden zijn dat slechts enkele maanden na het voorgaande transport Gerrit en Bijtgen zich genoodzaakt zagen ook het kleine huis, waarin zijzelf woonden, te verkopen? Als redders in de nood kwamen zijn stiefzuster en zwager uit Amsterdam, Annichje en Esaias hen te hulp. Zij kochten het kleine huis en het gezin mocht erin blijven wonen.²⁹⁾ Wat de oorzaak was van hun financiële problemen zal wel altijd een vraag blijven. Het regentendoek bewijst dat Gerrit zijn vak wel degelijk verstond.

In dit jaar met de vele zakelijke beslommeringen komt Gerrits naam ook nog eenmaal in een geheel ander verband voor in de gerechtelijke stukken, nl. als getuige optredend bij het onderzoek in een vrij onbelangrijke zaak. Het voorval heeft zich afgespeeld in het voorjaar van 1658 en het lijkt er bijzonder veel op tevoren in scene te zijn gezet. Op een vroeg ochtenduur in april werd een meisje van 18 jaar, Anna, dochter van dominee Lachtropius, een Remonstrants predikant, terwijl zij op de Westsingel in de richting van de Doelen liep, staande gehouden door twee mannen, Willem Jans en Jan

Willems van Raalt, de pachters van de wijnen (de accijns op wijn en diverse andere artikelen werd door de magistraat ieder jaar verpacht aan de meestbiedende). Het meisje had een melkkan in haar hand. Eén der mannen vroeg haar wat zij in haar kan had terwijl de andere inmiddels zijn hand in de kan stak, van de inhoud proefde en uitriep: 'het is franse wijn'. Hij nam haar direct de kan uit handen. Als geroepen kwamen op dat moment Willem Willems, de dienaar van justitie en de deurwaarder Havermans aanlopen. Willem Willems vroeg Anna waar zij de kan met wijn gehaald had. Zij vertelde dat de wijn afkomstig was van juffrouw Backers. Het meisje mocht hierna, uiteraard zonder de kan wijn, haar weg naar huis vervolgen.

Bij de behandeling van deze zaak voor het gerecht blijkt dat degene van wie de wijn afkomstig was aangifte gedaan had dat er wijn bij haar gestolen was en op deze wijze getracht had de verschuldigde belasting te ontduiken. Ook Gerrit van Stellingwerff werd als getuige gehoord. Hij verklaarde dat hij die zaterdagochtend om 7 uur toevallig in de tuin achter zijn huis was geweest en het hele voorval had gezien en alles had gehoord. Men kan zich nauwelijks aan de indruk onttrekken dat het hier ging om een tevoren opgezette valstrik om iemand te betrappen op een overtreding.³⁰⁾ De laatste maal dat de naam van Gerrit van Stellingwerff in een officiële akte wordt gevonden is in een verklaring voor de Weeskamer, gedateerd 6 juli 1659, wanneer Gerrit op 45-jarige leeftijd is overleden. Namens Bijtgen trad een weesmeester op om te verklaren dat het echtpaar op 22 juli 1646 een codicille had laten opmaken waarbij de Weeskamer uit hun boedel gesecludeerd werd.³¹⁾

Wat er van Bijtgen en de kinderen geworden is, is tot op heden niet achterhaald. Bijtgen bleef nog 2 jaar in het huisje in de Breestraat wonen, daarna werd het door Esaias en Annichje op 16 februari 1661 verkocht.³²⁾ De nieuwe eigenaar was Johan(nes) den Uijll den Ouden. De transportakte vermeldt dat deze van beroep schilder was. Dit laatste blijkt eveneens uit de huwelijksakte van 21 maart 1619, opgemaakt te Amsterdam. Hij ging met zijn vrouw Geertie zelf in het huis wonen. Johan den Uijll en zijn vrouw kwamen oorspronkelijk uit Amsterdam waar zij een

Noten

1. Gemeentearchief Amersfoort (G.A.A.), Alfabetische lijst der straten en wegen 30 October 1901. Besluit van de Burgemeester en Wethouders.
2. G. A. A., Not. Arch, AT 002-a 001, 18 april 1608 en 30 april 1608.
3. Idem, AT 002-b 001, 18 april 1608.
4. G.A.A., Recht. Arch, 407-14, 14 juni 1620.
5. Idem, 436-4, 19 augustus 1561.
6. G.A.A., Not. Arch, AT 055-a 002, 3 april 1641.
7. G.A.A., Recht. Arch, 436-20, 7 februari 1646.
8. In dit pand is thans gevestigd boekhandel Bruna.
9. G.A.A., Raadsresolutie 5 november 1655.
10. G.A.A., Arch. der Weeskamer, 8-8, 13 juni 1643. Uit de akte blijkt dat Laurens dan 75 jaar is.
11. G.A.A., Recht. Arch, 436-19, 7 augustus 1641.
12. Idem, 436-19, 18 oktober 1641.
13. Idem, 436-19, 7 februari 1642.
14. G.A.A., Not. Arch, AT 007-b 002, 22 juli 1646.
15. G.A.A., Recht. Arch, 407-23, 30 maart 1648.
16. Idem, 436-21, 1 maart 1648.
17. Idem, 436-21, 15 februari 1649.
18. G.A.A., Raadsresolutie 18 november 1650.
19. G.A.A., Recht. Arch, 436-21, 4 september 1651.
20. G.A.A., Not. Arch, AT 011-a 001, 9 juli 1654. De brouwer Henrick Anthonis was een broer van Gerrits schoonzuster Willempje Anthonis. De gevelsteen van de brouwerij Het Claverblad, die thans in museum Flehite berust en het jaartal 1670 draagt, stamt waarschijnlijk uit het jaar dat de brouwerij gerenoveerd werd.
21. Idem, AT 011-a 001, 27 november 1654.
22. G.A.A., Recht. Arch, 436-22, 26 februari 1655.
23. Archief St. Joriskerk inventarisnr. 1A.
24. Jaarverslag Flehite 1916.
25. G.A.A., Recht. Arch, 436-23, 13 september 1655.
26. Idem, 436-23, 22 juli 1657.
27. Idem, 436-23, 27 september 1658.
28. A. Veldhuizen en W. J. van Hoorn, *Verslag onderzoek Zwanenburg te Leusden* (A.W.N. Vallei- en Eemland z.j.) en W. J. van Hoorn, *Huize Zwanenburg te Leusden* (Hamersveld), *Flehite*, jrg. 10 (1978), blz. 10-12.
29. G.A.A., Recht. Arch, 436-23, 18 november 1658.
30. Idem, 407-27, 14 april 1658.
31. G.A.A., Archief der Weeskamer, 1-1, 6 juli 1659.
32. G.A.A., Recht. Arch, 436-24, 16 februari 1661 en Gem. Arch. Amsterdam, Notaris H. Westfrisijs, inv.nr. 2804-A.
33. Gem. Arch. Amsterdam, Notaris Jacob van Loosdrecht, inv.nr. 1980/390, 1 juli 1660.

huis in de St. Nicolaasstraat bezaten, maar woonden reeds sinds 1660 in Amersfoort.³³⁾ De aanduiding 'den Ouden' gebruikte hij om verwarring te vermijden, daar zijn jongere broer ook Jan genaamd was. Die noemde zich Johan den Uijll den Jonge en was zijdereder van beroep. Dit artikel, waarvoor slechts een kleine greep werd gedaan uit de veelheid van gegevens over de familie en de vrienden van Gerrit van Stellingwerff, kan maar een zeer beperkte bijdrage leveren tot de kennis over zijn levensloop. De bestudeerde archivalia bevatten helaas vrijwel geen enkele essentiële nadere informatie over zijn dagelijkse doen en laten, evenmin als over zijn werk als schilder.

Kijk op de tabaksteelt in het Amerongs Historisch Museum

D. Pezarro

Op 28 oktober 1976 werd te Amerongen de Heemkundige Stichting opgericht (zie het artikel in *Flehite*, mei 1977, 9e jrg. nr. 2). Een van de doelstellingen is 'het in bezit verwerven, bewaren en onderhouden van voorwerpen, die van historische betekenis zijn voor het grondgebied van de gemeente Amerongen'. Op grond hiervan werd door het bestuur van meet af aan getracht zoveel mogelijk materiaal te verzamelen betreffende de tabaksteelt. Deze teelt is nl. eeuwenlang het hoofdmiddel van bestaan geweest in het gebied langs de zuidrand van de Utrechtse Heuvelrug en heeft als zodanig haar stempel gedrukt niet alleen op het leven van de bevolking van de streek, maar ook op het landschappelijk aanzien ervan. Reeds omstreeks 1640 is er sprake van 'toebackslan' tussen Amerongen en Wageningen, evenals trouwens in het gebied rondom Amersfoort, Woudenberg en Nijkerk. Gedurende de twee volgende eeuwen nam de teelt van tabak een hoge vlucht in de gehele streek — de soort 'Amersfoorter' werd een begrip in de tabakshandel — en verschaft duizenden mensen werk. In de loop van de 19de eeuw nam het belang ervan echter sterk af, vooral voor Amersfoort en Nijkerk, waarna tenslotte omstreeks 1890 voor wat laatstgenoemde gebieden betreft de teelt ophield van enige betekenis te zijn. Tussen Amerongen en Rhenen bleef men ermee doorgaan en met vele ups en downs (ups vooral tijdens en kort na de twee wereldoorlogen!) hield men vol tot 1960. Toen stak plotseling een schimmelziekte ('blue mould', *Peronospora tabacina*) de kop op en zorgde voor de ene misoogst na de andere. De boeren schakelden tenslotte over op andere produkten en binnen zeer korte tijd behoorde tabaksteelt, althans wat Nederland betreft, tot het verleden. Alleen de grote droogschuren, die het landschap tussen Amerongen en Rhenen sieren, herinneren nog aan de vroegere bloeitijd.

Gelukkig is de Heemkundige Stichting erin geslaagd heel wat gebruiksvoorwerpen, gereedschap en andere zaken die van belang waren voor de tabaksteelt te verwerven vóór het te laat was. Het logische gevolg was natuurlijk dat met het groeien van de collectie het verlangen naar een geschikte tentoonstellingsruimte toenam, hoewel men zich er terdege van bewust was, dat de kans op een

eigen museum wel heel gering was. Die kans deed zich echter nog vrij onverwacht voor in december 1983: de gemeente Amerongen had de zgn. Napoleonsschuur aangekocht, een midden in de dorpskern gelegen, uit 1806 daterend gebouw, met onmiddellijk ernaast een voormalige tabaksschuur. De Napoleonsschuur zou worden verbouwd tot openbare bibliotheek; wat de kleinere schuur betreft waren er geen duidelijke plannen. Een verzoek van de Heemkundige Stichting om in laatstgenoemd gebouw een museum te mogen inrichten werd direct ingewilligd en van toen af aan werden de plannen in een enorm tempo omgezet in realiteit. De medewerking van gemeentewege is hierbij van doorslaggevende betekenis geweest, naast de grote financiële steun van verscheidene stichtingen, vooral van de Stichting Oud-Leersum en Omgeving.

Een groot deel van het bij de verbouwing van de Napoleonsschuur vrijkomende materiaal (hout, stenen, ramen, deuren, dakpannen) werd tijdelijk opgeborgen in de schuur, waarin het museum uiteindelijk zou worden gevestigd. Er was namelijk overeengekomen, dat alles wat bruikbaar was ter beschikking zou komen van de Heemkundige Stichting. Helaas was deze schuur laatstelijk in gebruik geweest als opslagplaats van de spullen bestemd voor een rommelmarkt ten bate van een plaatselijke vereniging, die inmiddels opgedoekt was. De helft van de ruimte was gevuld met ledikanten, boeken, dressoirs, potten en pannen, koelkasten, oude schoenen, e.d.; de rest werd in beslag genomen door een afgedankte maaimachine, een hooischudder en het onderstel van een platte wagen. Voor het gemak was nu bovengenoemd bouw materiaal per bulldozer naar binnen geschoven, dwars over, door en op alle aanwezige rommel. Het opruimen van deze onvoorstelbare chaos was de eerste taak waarvoor het bestuur zich gesteld zag. In januari 1984 was het terrein om de bijna voltooide bibliotheek zover ontruimd van bouwketen, hekken en betonmolens dat daarmee begonnen kon worden. Wekenlang hebben in kou, regen en wind en zelfs sneeuw vele vrijwilligers iedere zaterdag gezwoegd om de schuur leeg te krijgen. Duizenden bakstenen zijn gesorteerd, waar nodig afgebikt en daarna op stapels gezet; planken en balken werden opgestapeld en afgedekt, deuren en

ramen bijeen gezet, het omliggende terrein opgeruimd en tenslotte was er nog genoeg rommel over om maar liefst zeven containers te vullen. Terwijl donateurs van de Heemkundige Stichting samen met een flinke groep enthousiaste leden van de Lions' Club 's zaterdags werkten aan de opruiming waren gemeentewerklieden door de week bezig het dak in orde te maken en daarna de wanden te versterken, isolatie aan te brengen, metselwerk te verrichten, plafonds te timmeren, enz. Eind maart was er gas, water en elektriciteit en kon er, nu geheel door vrijwilligers, begonnen worden aan de afwerking binnen en buiten: de ruimten afschutten en het overige timmerwerk doen, vitrines maken, schilderen, teren, witten, kortom: de ruimte geschikt maken voor gebruik als museum. De gehele zomer werd hieraan besteed. In overleg met de museumconsulente van de Stichtse Culturele Raad werden diverse paneelsystemen in naburige musea en bij leveranciers bekeken. Tenslotte viel de keus op dezelfde panelen die in museum Flehite gebruikt worden. Daarna kon het inrichten beginnen. In zeer goede samenwerking met de plaatsvervangende museumconsulente kwam na talloze besprekingen een werkschema klaar. Heel veel van het te verrichten werk (teksten maken en typen, foto's opzetten, de verdeling van een en ander over de panelen en vitrines) is alweer gereedgekomen dank zij de Culturele Raad. Na tien maanden was het Amerongs Historisch Museum klaar!

Op 13 oktober 1984 vond de opening plaats in het bijzijn van een honderdtal genodigden, waaronder een hoogbejaarde tabaksteler, die min of meer ongewild steeds voor de komische noot zorgde. Gedurende de rest van de maand oktober was het nieuwe museum gratis toegankelijk voor voornamelijk bewoners van Amerongen en omgeving; ruim 600 personen maakten hiervan gebruik. In die veertien dagen groeide de collectie bijna dagelijks! Vrijwel alle oudere Amerongers hebben namelijk korter of langer aan de tabaksteelt deelgenomen en zijn nog in het bezit van gereedschap, foto's en andere herinneringen. Velen vonden nu de tijd gekomen om afstand te doen van dit soort zaken en kwamen hun giften aanbieden.

Exterieur en een hoekje in het expositiegedeelte van het museum.

Het museum heeft de bijzonder koude winter '84/85 goed doorstaan — al viel de gasrekening uiteindelijk helaas lelijk tegen! — en zo konden op 1 april 1985 voor het eerst de deuren opengaan voor het te verwachten bezoek. Een 24-tal donateurs van de Heemkundige Stichting heeft zich bereid verklaard bij toerbeurt het museum te bemannen, als vrijwilliger, en geheel onbezoldigd wel te verstaan. Men zit een halve dag per week achter de balie, in een enkel geval zelfs tweemaal per week, en dit systeem heeft de gehele zomer perfect gefunctioneerd. Aanvankelijk viel het bezoekersaantal wat tegen, waarschijnlijk mede door het slechte voorjaarsweer, maar na enige artikelen in verscheidene tijdschriften en kranten en wat reclame via de radio nam het aantal iedere maand toe, en bedroeg tenslotte in totaal, tussen 1 april en 1 november, ongeveer 3500.

Wat de inrichting van het museum betreft: de bezoeker krijgt om te beginnen een overzicht van de herkomst van de tabakspiant, de geschiedenis van de kennismaking ermee door de Spanjaarden en Portugezen en de introductie in Europa. De gehele gang van zaken bij de teelt in Nederland wordt uit de doeken gedaan, terwijl de bouw, de constructie en de inrichting van een droogschuur o.a. gedemonstreerd wordt door een opengewerkt model. Het achterste deel van het gebouw is overigens nog in gebruik als droogschuur en toont het droogproces in natura; hier is ook al het benodigde grotere gereedschap uitgestald. Tevens bevindt zich in dit gedeelte een timmermanswerkplaatsje, dat in zijn geheel, compleet met alle gereedschap (gedeeltelijk nog uit de vorige eeuw) overgebracht is uit een andere tabaksschuur in Amerongen. Dit is gedaan om duidelijk te maken, dat het telen van tabak, echt zomerwerk, heel vaak gecombineerd werd met het

uitoefenen van een ander beroep, om ook 's winters wat inkomsten te hebben. In dit geval dus een timmerbedrijfje. Om de vaak zeer armoedige woonomstandigheden van de tabakker te illustreren is achterin ook nog een keuken ingericht zoals die dertig jaar geleden nog veel voorkwam, terwijl elders in het gebouw een woonkamertje te zien is. In een zestal vitrines tenslotte zijn een groot aantal kleinere voorwerpen en gereedschappen uitgestald, waaronder mesjes, tabakszaad, pakjes sigaretten en rooktabak vervaardigd van inlandse teelt, thermometers gebruikt bij het fermenteren, tabaksdozen en -potten, een kwispedoor, erepenningen uitgereikt op internationale tentoonstellingen, pijpen, brieven uit het midden van de vorige eeuw over de aflevering van geoogste tabak, enz. Buiten het gebouw is een demonstratie-akker-tje met tabakspflanzen aangelegd, omringd door een haag van pronkbonen, geheel *comme il faut*; een en ander wordt de gehele zomer vakkundig verzorgd door oud-tabakspan-ters. Dit akkertje levert ook de bladeren, die in de bedrijfsruimte te drogen hangen.

Het Amerongs Historisch Museum is niet groot, maar in zijn soort toch belangrijk, omdat het als enige in Nederland een zeer duidelijk beeld geeft van een thans geheel verdwenen Nederlands bedrijf. Het bestuur ziet, na het hoopgevend eerste seizoen, de toekomst met vertrouwen tegemoet.

Het museum is gevestigd aan de Burg. Jhr. H. v. d. Boschstraat 46. De openingstijden zijn tussen 1 april en 1 november dagelijks van 10 tot 17 uur, 's zondags van 13 tot 17 uur. 's Maandags gesloten. Entree f 1,—, kinderen tot 12 jaar gratis.

Boekbesprekingen

Wim Vivié en Jan v. d. Berg, *Historie der Amersfoortse Brandweer; jubileumboek t.g.v. het corpsjubileum 1983*; met voorwoord van A. Schreuder, burgemeester van Amersfoort en J. G. J. Borger, commandant van de Brandweer; fotografie: Frans Wolffenbuttel. Amersfoort, Brandweer, 1983 (druk: Drukkerij gemeente Amersfoort). 90 p., 125 ill., facs., plgr. Prijs: f 15,—.

In 1983 vierde de Amersfoortse Brandweer een dubbel jubileum: in 1943 werd de beroepsbrandweer ingesteld en in 1948 kwam de huidige organisatie, bestaande uit een combinatie van beroepsbrandweer en vrijwillige brandweer, tot stand. De viering moest wegens de tijdsomstandigheden een sober karakter dragen, d.w.z. moest worden bekostigd uit het gewone budget van genoemde diensttak. Desondanks is men erin geslaagd een waardige en waardevol jubileumboekje uit te geven, geschreven door twee leden van de beroepsbrandweer. Niet alleen de geschiedenis van het huidige 40/35 jaar bestaande corps, maar ook de oudste berichten over stadsbranden, brandpreventie en brandbestrijding, alsmede de geschiedenis hiervan tot 1943 worden beschreven. Hoofdstuk 1 handelt over het tijdvak 1274-1856. Ter sprake komen desbetreffende verordeningen in de 15de en volgende eeuwen, zoals die omtrent het aanbrengen van 'harde' daken (met dakpannen of leien) bij nieuw te bouwen huizen, tenslotte uitlopende op een algeheel verbod tot het optrekken van houten huizen. Over organisatie en techniek der brandbestrijding is in de oudste raadsresoluties veel minder te vinden. Eerst in de 17de eeuw komen wij daarover meer te weten en de 'ordonnanties op den brand' uit deze en de volgende eeuw worden dan ook uitvoerig weergegeven en van commentaar voorzien. De brandspuit, reeds veel eerder in andere landen uitgevonden doch nog weinig bruikbaar, deed te Amersfoort omstreeks 1665 haar intrede. Eerst de slangbrandspuit, waarmee ook bluswater uit grond en gracht opgepompt kon worden, zoals bekend een uitvinding van de Amsterdammer Jan van der Heyden, in 1684 te Amersfoort ingevoerd, leverde betere resultaten op. Sedert ca. 1850 was er de stoombrandspuit, ca. 1900 verschijnt de motorbrandspuit. Talloze interessante bijzonderheden kan de belangstellende in het werkje aantreffen. Als curiositeit vermeld ik

hier slechts de verklaring die de schrijvers geven van de term 'kwartiermeester', een leidend functionaris bij de brandbestrijding: in ieder geval is deze term niet afgeleid van de stadskwartieren, zoals men wellicht zou denken! Een lijst van belangrijke branden vanaf de vroegste berichten tot 1856, alsmede de wijze van alarmering volgen daarna. Hoofdstuk 2 omvat het tijdperk 1856-1943. In eerstgenoemd jaar kwam een strakkere organisatie van de gemeentelijke brandweer tot stand. In 1882 verscheen ook nog de 'Amersfoortse vrijwillige brandweer', die kort na haar glansrijke jubileumviering in 1907 werd opgeheven. In 1886 en 1913 vonden belangrijke reorganisaties plaats, waarbij de bezoldigde brandweerman (echter nog niet de beroeps) zijn intrede deed. Centralisatie van het materieel in de Ambachtsschool Davids-hof 2 (vóór de afbraak in de jaren '60 huisvesting van Gemeentewerken en Sociale Dienst) geschiedde in 1916, in 1926 verscheen de autospuit, in 1929 de eerste autoladder. Kort daarop, in 1930, vestigt zich de Brandweer op de plaats, waar zij tot de ingebruikneming van het moderne gebouw aan het Smallepad zou blijven: Westsingel 46, de 19de-eeuwse aanbouw van het Observantenklooster/Doelen/Werkhuis/Kazerne. Wederom komen organisatie, techniek en alarmering aan de orde; kort voor de Eerste Wereldoorlog vervangt de telefoon de aloude torenwachter met zijn trompet. In de gecensureerde pers tijdens de bezetting 1940-1945 wordt men heel gebrekkig of onjuist ingelicht over de branden, die in die tijd plaatsvinden, al of niet als gevolg van oorlogsgeweld. Daarom hebben de schrijvers een verslag van de toenmalige brandweercommandant Van Haselen, dat onder diens papieren is aangetroffen, in zijn geheel doen afdrukken, zodat veel tot dusver onbekende of onjuist voorgestelde wederwaardigheden konden worden geopenbaard of rechtgezet. De laatste periode 1943-1983, waarover hoofdstuk 3 gaat, levert vele bijzonderheden op, waarbij uiteraard technische modernisering van brandbestrijding en alarmering veel aandacht krijgen. Ook worden weer de belangrijkste branden gememoreerd. Dit alles met talrijke instructieve afbeeldingen toegelicht. Als bijlage is een facsimile van de Brandordonnantie van 1734 afgedrukt, die wel het meest volledige beeld geeft van de brandbestrijding vóór de 19de eeuw.

Het verdient de grootste bewondering dat dit werkje tot stand kon komen door de noeste arbeid van twee beroepsmensen, die zich voor de eerste maal in hun leven aan historische onderzoekingen gingen wagen. Het zou daarom ook al te goedkoop zijn om over enige historische foutjes te vallen. Bovendien werd gebrek aan historische kennis vaak gecompenseerd door de grondige kennis van het eigen vak, die op de feiten uit het verleden kon worden toegepast. Er is echter helaas wel iets misgegaan dat eigenlijk onnodig zou zijn geweest. Een der personeelsleden van het Gemeentearchief heeft namelijk de kopij van het werk doorgelezen en een aantal verbeteringen, zowel naar vorm als inhoud, voorgesteld, die volgens afspraak alsnog vóór de druk zouden worden aangebracht. Het is jammer dat door een aantal misverstanden tussen auteurs en drukker, als gevolg van vakanties en de haast om het boekje op tijd te laten verschijnen, deze correcties, die de waarde van het boek zeer ten goede waren gekomen, achterwege zijn gebleven. Omdat sommige van deze fouten de lezer toch zullen opvallen en hinderen, zal hieraan enige aandacht worden besteed. Aan één geval zouden wij voorbij kunnen gaan, ware het niet dat het de oudste bekende brandpreventiemaatregel zou betreffen. We kennen namelijk uit het middeleeuwse Amersfoort een merkwaardig soort contract, genoemd 'huur tot den eersten brande' (ook uit andere steden wel bekend, doch nergens zo frequent vermeld als hier). Het gaat hierom: iemand huurt van een grondeigenaar een perceel grond en bouwt hierop een huis. Dit huis, toen nog altijd van hout, was eigendom van de huurder en gold als roerend goed. De huurtermijn van de grond duurde nu totdat het houten huis afbrandde. Dr. W. van Iterson heeft in het Jaarboekje van 'Oud-Utrecht' van 1951 aan dit verschijnsel een artikel gewijd, maar dit is de schrijvers kennelijk ontgaan, want in de ijverig 'uitgekamde' kaartcatalogus van het Gemeentearchief wordt het niet vermeld onder de rubriek 'brandwezen', maar onder 'grondbezit' enz. Dit gebruik zal wel op een heel oud gewoonterecht berusten, gezien het nogal primitieve karakter ervan, maar het oudste schriftelijke bewijs dateert uit 1361. Dus meer dan 600 jaar brandpreventie te Amersfoort, zoals de schrijvers suggereren? Neen, want in de eerste plaats gaat het hier niet om een (publiekrechtelijke) overheidsmaatregel,

Uitslaande brand in Coninckstraat 26 op 28 mei 1931.

De Amersfoortse brandweer, met naast de auto commandant W. van Haselen.

maar om een (privaatrechtelijk) contract tussen particulieren. Als de huurder hierdoor werd aangespoord om voorzichtig met vuur om te gaan was dit 'meegenomen', maar de bedoeling was een andere. Van Iterson schrijft deze huurvoorwaarde toe aan de wens van de grondeigenaar, bij wanbetaling van de huursom beslag op het huis te kunnen leggen. Verbrandde het huis dan verviel ook dit onderpand en was voortzetting van de huur zinloos. Hij vermeldt overigens niet de mogelijkheid dat de huur tot de eerste brand juist zou hebben gediend om de huurder van het ongestoorde gebruik van de grond te verzekeren zolang zijn huis erop stond. Toch is er wel enig verband tussen latere overheidsvoorschriften omtrent de bouw en de geleidelijke verdwijning van deze huurconditie. In een stad met overwegend houten huizen brandde bij tijd en wijle een geheel stadsgedeelte af. Toen echter door overheidsverordeningen (en de economische ontwikkeling!) steeds meer geheel of gedeeltelijk stenen huizen werden gebouwd, werd het contract voor de grondeigenaar heel wat minder aantrekkelijk: een huis kon voor eeuwen de

grond 'beklemmen'. Wij zien dan ook in de loop van de 15de eeuw steeds minder nieuwe contracten op deze basis sluiten, terwijl de eenmaal bestaande overeenkomsten gaandeweg gelijk werden gesteld met erfpacht. Op p. 2 moet de uitleg van de stad niet sedert de 12de, maar sedert de 14de eeuw worden gedateerd. Op p. 15: de St.-Joriskerk werd niet in 1437, maar in 1337 tot kapittelkerk verheven. 'Mandaat' is een verbastering van 'immunitet', d.w.z. het grondstuk had zijn eigen rechtspraak en, zoals er terecht staat vermeld, de stadsschout had er geen toegang voor de uitoefening van zijn ambtsbevoegdheden. Het woord heeft zich op een zonderlinge wijze ontwikkeld: 'mandaat' werd 'montade' en in de 17de eeuw spreekt een officiële magistraatsresolutie zelfs van 'montagne' (is Frans voor 'berg')! De naam 'mandaathuisje' voor 'Onder de Linde' of 'Onder de Lindeboom' (zoals het in 1755 luidt) is geheel ingeburgerd en kan worden gehandhaafd (natuurlijk heeft hij niets met 'mandaat' in de betekenis van 'machtiging', 'opdracht' te maken). Afb. 51: het in 1930 tot brandweerkazerne bestemde gebouw was

toen reeds lang geen 'werkhuis' meer, zoals het onderschrift zegt. Het Werkinstituut tot wering der bedelarij werd reeds in 1826 opgeheven, maar wel bleef het gebouw in de volksmond nog heel lang 'het Werkhuis' heten. Hier laten wij het nu bij, want wij gaan niet op alle slakjes zout leggen. Alleen nog dit: het boekje is, vooral in aanmerking genomen de beperkte financiële middelen, zeer aantrekkelijk uitgevoerd en bovendien zeer betaalbaar. Het is daarom te betreuren dat als gevolg van haastwerk de correctie en afwerking niet bepaald feilloos zijn. Ik zal hier niet trachten, orde te scheppen in de chaos bij de volgorde der notennummers op verschillende plaatsen na p. 11. Gelukkig kan men steeds de juiste verwijzing terugvinden in de notenlijst, want de cijfers zelf kloppen wel. Ondanks het nette offsetwerk treft men helaas nog veel drukfouten aan. Maar ondanks deze kritiek kan ons uiteindelijke oordeel slechts positief luiden. Het initiatief uit eigen kring en de zo moeizame uitvoering ervan verdienen alle lof en waardering. Onze stadsgeschiedenis is door dit werkje weer aanzienlijk verrijkt.

J. H.

C. van Dam, *Jodenvervolging in de stad Utrecht* (Zutphen 1985) Stichtse Historische Reeks dl. 10, 152 blz., geïll., f 32,—.

Alhoewel dit boek geen onderwerp behandelt, dat in strikte zin binnen het gebied van Flehite valt, willen wij het toch signaleren. Ten eerste omdat het deel uitmaakt van de onvolprezen Stichtse Historische Reeks en ten tweede door het exemplarisch karakter van het onderwerp. De auteur schetst in de eerste hoofdstukken de lotgevallen van de joden in ons land en in Utrecht in het bijzonder tot 1940. Daarna volgen een beschrijving van de maatregelen, waardoor de joden steeds meer geïsoleerd werden, de deportaties, verzet en onderduiken, de Joodse Raad e.d. Aan het slot van zijn boek gaat de auteur ook nog kort in op de lotgevallen van de overlevenden tot 1950. Heel belangrijk was hierbij dat de archieven van de Nederlandsch Israëlitische Gemeente Utrecht vrijwel geheel behouden waren gebleven, iets dat elders vrijwel nergens het geval was.

B.G.J.E.

'Alle boomen schijnen dwergen
Die, uit schaamte, zich verbergen
Voor 't geboomte van Den Treek', dichtte Pieter Pijpers rond 1800 bij deze prent.

Bij leven en welzijn, gedenkboek LEVOB-groep, 1910-1985, onder redactie van E. J. A. Broeker, J. Roetman en J. van de Vrugt, met medewerking van J. Slettenhaar e.a. (Amersfoort, LEVOB, 1985, 216 p., ill.), is eigenlijk een 'vervolg' op twee andere werken, t.w. Gedenkboek ter herinnering aan het 30-jarig bestaan van 'Ons Belang', vereeniging van onderofficieren..., behorende tot de Nederlandsche Landmacht enz., 1898-1928 (Amersfoort, O.B., 1929, 2e dr. 1960) en het vervolg daarop met een enigszins afwijkende titel over de jaren 1929-1948 (Amersfoort, O.B., 1949). De te Amersfoort zeer bekende verzekeringsgroep LEVOB, met zijn grote gebouw aan de Utrechtseweg, op de hoek van de Zonnehof, is namelijk voortgekomen uit genoemde onderofficierenvereniging, gevestigd in een oude villa ('Het Witte Huis') tegenover het nieuwe gebouw. Vele maatschappijen en stichtingen met verschillend doel hebben zich uit 'Ons Belang' ontwikkeld. Zij krijgen ook alle aandacht in het onderhavige werk. Het behoeft wel niet te worden aangetoond hoe waardevol dit werk is voor de recente geschiedenis van Amersfoort!

In Gemeentewerken, officieel orgaan van het Nederlandse instituut van directeuren en ingenieurs van gemeentewerken enz., jrg. 13, nr. 4 (1984), p. 80-83 geeft C. van den Braber een interessante vergelijkende beschouwing over de historisch-stedebouwkundige ontwikkeling van *Utrecht en Amersfoort*, met fraaie foto's van stadsbeelden verlucht.

Onze strijd in de Bezettingstijd (door J. M. van Gent) (Amersfoort, Van Gent, 1985, 95 p.) vertelt de belevenissen van een anti-revolutionaire verzetsgroep tijdens de oorlog. Het werk bevat vele tot dusver weinig of niet bekende bijzonderheden en vormt aldus een welkome aanvulling van de bezettings- en verzetsliteratuur.

In 1965 deed W. A. G. Perks, ambtenaar ter provinciale Griffie van Utrecht, een bijzonder belangwekkende studie verschijnen over het landgoed Den Treek c.a., onder de titel: Hoe uit een Frankische villa een 20e-eeuws landgoed ontstond enz. Het opstel verscheen als bijlage tot de Provinciale Almanak voor Utrecht van genoemd jaar, maar ook als afzonderlijk boekje. Het is toe te juichen dat deze verhandeling, die reeds lang niet meer

verkrijgbaar is, in de bekende 'Amersfortia-reeks' als deel 3 kon verschijnen, thans onder de titel: *Den Treek, van marke tot landgoed* (Amersfoort, uitgeverij Bekking, 1984, 110 p., ill., krt., ISBN 90-6109-0415, prijs f 39,50). De eerste druk werd door ons besproken in Flehite, jrg. 2, nr. 1 (1966), p. 22-24. Aangezien deze nieuwe uitgave voor het overgrote deel overeenkomt met de oorspronkelijke, verwijs ik naar genoemde recensie en beperk mij hier tot enige opmerkingen aangaande de verschillen tussen beide drukken. Hoewel de eerste druk zeker niet onaantrekkelijk was uitgevoerd, is de huidige mooier uitgegeven, met een duidelijke bladspiegel (het oude boekje telde 74 bladzijden, het huidige 110!), de afbeeldingen zijn in het algemeen beter en groter gereproduceerd, er zijn fraaie recente kleurenfoto's aan toegevoegd, terwijl de kaartjes veel duidelijker zijn afgedrukt en gedeeltelijk door betere vervangen. Aan de tekst zijn slechts zeer geringe veranderingen aangebracht, meestal stilistische verbeteringen; de verkeerd genummerde noten 28 en 29 (p. 14) zijn gecorrigeerd; een misdruk op p. 54 is verdwenen. De aanduiding '2e bijgewerkte editie' in het colofon zal dan ook hoofdzakelijk betrekking hebben op enige kleine aanvullingen omtrent de geschiedenis van het landgoed na 1965. De door ons in 1966 gemaakte kritische opmerkingen (aldaar p. 24), overigens van marginale aard, zijn de bewerkers kennelijk ontgaan. De bijlage I (oud), bevattende eigenaren en pachters van hoeven in Leusden, is thans beperkt tot die van 'deelgerechtigde hoeven binnen het huidige landgoed 'Den Treek-Henschoten', inderdaad logischer, maar jammer dat zodoende enige interessante informatie verloren is gegaan. Bijlage II is vervallen. Deze herdruk voegt aan de Amersfortia-reeks weer een waardevolle bijdrage toe.

In De Stad Amersfoort, jrg. 11, nr. 32 (27 maart 1985), en nr. 34 (10 april 1985) doet Anco Mali verslag van de strijd van de

oud-violist Willem Noske om *De componist Gerrit Jan van Eijken*, geboortig van Amersfoort, een plaats onder de groten der 19de eeuw te waarborgen. Ook Godert van Colmjon schrijft hierover in de Amersfoortse Courant van 17 april 1985: *Een vergeten genie? Herontdekte Amersfoortse componist Gerrit Jan van Eijken onderwerp van lezing en concert*. De lezing vond plaats in Museum Flehite, het concert in de Sint-Aegtenkapel, beide op initiatief van de Amersfoortse Culturele Raad, in april 1985. Een nader onderzoek door deskundigen naar het werk van deze componist zal zeker de moeite lonen, ongeacht of hier van overschatting dan wel van miskenning sprake is. Een eerste aanloop hiertoe vormt een enthousiaste recensie van Jaap Remmelzwaal in de Amersfoortse Courant van 26 april 1985, onder de veelzeggende titel: *Werk Amersfoortse componist Van Eijken, kamermuziekconcert rijk aan hoogtepunten*, naar aanleiding van bovengenoemde muziekuitvoering.

Drs. A. Luigjes zet zijn studies over anti-democratische bewegingen te Amersfoort, waaraan wij in een boekbespreking en in de Kroniek reeds eerder aandacht hebben geschonken, voort met *Het genootschap 'Gemeentezaken', een voorbeeld van rechts-autoritair denken in Amersfoort in de jaren twintig* (typoscript, Utrecht, 1984, 14 p.). Ook hier is sprake van een tamelijk onbeduidend groepje welgestelde lieden, hoofdzakelijk uit het zakenleven en de industrie, met onbenullige ideeën, maar interessant wegens de latere ontwikkelingen in de anti-democratische sfeer. Hopelijk kunnen Luigjes' opstellen nog eens gezamenlijk in een of andere vorm in druk verschijnen.

Florike Egmond, *De Hollandse Bende te Zeist in 1798*, verschenen in Seijst, bulletin ter bevordering van de kennis van de geschiedenis van Zeist, uitg. door de Van de Poll-stichting, XIII (1983), p. 7-18, behandelend een roofoverval op een hoeve te Zeist door

een criminele bende, die in de jaren negentig van de 18de eeuw in de Republiek opereerde.

A. Ros en R. Mulder (eindred.), *Gedenkt aan 't geen Hij heeft verricht, tien jaar Van Lodenstein Scholengemeenschap, 1974-1984* (Amersfoort, Van Lodenstein Scholengemeenschap voor MAVO, HAVO, VWO, 1984, 223 p., ill.) is een gedenkboek van genoemde streng-gereformeerde onderwijsinstelling, die sedert 1974 is gevestigd in het monumentale gebouw van de voormalige R.K. kostschool St. Louis bij de Stichtse Rotonde. Het werk bevat bijdragen van velerlei betrokkenen: bestuursleden, leraren, oud-leerlingen enz. en is uiteraard van vele foto's voorzien.

In de serie 'Villae reconditae' ('verborgen', 'geheimzinnige', landhuizen) geeft de uitgeverij Canaletto te Alphen aan den Rijn, in samenwerking met de Stichting 'Nederlandse buitenplaatsen en historische landschappen' rijk geïllustreerde beschrijvingen uit van kastelen en buitenplaatsen, die of geheel zijn verdwenen of onherkenbaar veranderd. In 1982 verscheen als eerste in de reeks: *Zuylesteyn bij Leersum* (ISBN 90-6469-607-1, prijs f 25, —).

In De Stad Amersfoort, jrg. 11 (1984), nr. 6 (19 sept.), p. 13, 17, en nr. 8, p. 25-27, schrijft Henk Poots over *Het Huis ter Eem*.

In de Amersfoortse Courant, 13 oktober 1984 (Weekeinde-editie) geeft Willem Meuleman, onder de titel: *Veertig jaar geleden, zwarte dag in Amersfoortse oorlogsgeschiedenis*, een uitvoerig relaas van de rampen, die genoemde stad op het einde van de Tweede Wereldoorlog troffen, met name de bombardementen in juli-september 1944. Het verhaal is gebaseerd op een typoscript van A. J. van den Tol, aanwezig op het Gemeentearchief Amersfoort (zie de bespreking in ons blad, jrg. 13, nr. 1 (1981), p. 13), alsmede een brief van een Amersfoorter over het bombardement van het spoorwegemplacement in oktober 1944, waarbij ook de bewoonde omgeving zwaar werd getroffen.

In onze Kroniek jrg. 16, nr. 2 (1984), p. 33-34, vestigden wij de aandacht op een artikel van mr. J. Belonje over een oud woonhuis te Rhenen, verschenen in Maandblad Oud-Utrecht 1983, nr. 12, waarin ook

veel over de bewoners wordt vermeld. Deze bijdrage leidde tot twee reacties in hetzelfde periodiek, nl. van dr. H. P. Deys, *Een oud woonhuis te Rhenen en het geslacht Lijster* (jrg. 57, nr. 11, 1984, p. 174-177) en van dr. A. Johanna Maris, *Leden van het Rhenense geslacht Lijster* (jrg. 58, nr. 3, 1985, p. 27-28), waarin belangrijke aanvullingen en ook enige correcties op het artikel van Belonje worden gegeven.

J. W. van Brakel schrijft in het Jaarboek Oud-Utrecht 1984, p. 9-31, over *Wijk bij Duurstede in de periode van de Hervorming*, waarbij het vraagstuk wordt gesteld in hoeverre de reformatie dezer stad van bovenaf was opgelegd dan wel uit groepen van de burgerij zelf was opgekomen.

In de rubriek 'Verdwenen stads- en dorpsgezichten' in hetzelfde jaarboek, verzorgd door J. A. C. Mathijssen en W. Uittenbogaard, komt op p. 122-123 ter sprake *De Grebbsluis (later inlaatwerk) te Rhenen in 1978 en 1981*, met vergelijkende foto's en plattegronden. In het kort wordt de oorsprong van dit waterstaatswerk nagegaan, dat in 1847 tot stand kwam. In 1979/80 werd de sluis veranderd in een uitlaatwerk, nadat reeds in de jaren dertig de Grift deel was gaan uitmaken van het nieuw gegraven Valleikanaal.

Heemschut, jrg. 61, nr. 6 (1984) maakt op p. 132 melding van bezwaren, door deze Bond ingebracht tegen het *Bebouwingsplan Markthalgebied* te Amersfoort, in het bijzonder wat betreft de hoogte van de ontworpen nieuwbouw, die door de afbeelding van een maquette wordt toegelicht.

In Veluwe Geslachten, jrg. 9, nr. 5 (1984), p. 281, vinden wij een *Kwartierstaat De Greef*, door W. de Greef, welke familie vertakkingen in onze regio had, en in jrg. 10, nr. 2 (1985), p. 76-81, het vervolg hierop. In hetzelfde periodiek: S. Vermeer, *De Renswoudse Vermeer's* (jrg. 10, nr. 1, 1985, p. 46-48; nr. 2, p. 81-86).

Van de hand van J. H. Putman verschenen weer twee 'Eemlandse Klappers', nrs. 13 en 14 (beide Bussum, Genealogische documentatie service, 1984). Nr. 13 omvat: *Dopen Geref. Gem. Soest 1733-1812*, nr. 14: *Dopen R.K. Parochie Soest 1692-1812*.

In jrg. 12, nr. 1 (1980), p. 11 van ons blad werd besproken het eerste stuk van deel I van *Volksverhalen uit Gooi- en Eemland en van de westelijke Veluwe*, verzameld door E. Heupers. Toen het tweede stuk van dit deel verscheen, kon in de Kroniek jrg. 14, nr. 1 (1982) naar deze bespreking worden verwezen, daar het karakter van dit vervolg geen nieuwe aspecten bood. Voor het derde stuk, dat genoemd deel afsluit (van registers en commentaar voorzien door A. J. Dekker en J. J. Schell, Amsterdam, P. J. Meertens-Instituut, 1984, 325 p., ill., ISBN 90-70389-02-9, prijs f 40,—) geldt hetzelfde. Deze schitterende en unieke verzameling van persoonlijk uit de mond van oude lieden opgetekende verhalen, volksgeloof enz., behoeft voor de liefhebber geen verdere aanbeveling. De plaatsen in 'Flehite' vindt men ook nu weer gemakkelijk via het plaatsnamenregister. Met deze band is het werk van de Soester volkskundige (helaas postuum) afgesloten.

Het vergeten bataljon, het Dutch National Battalion en zijn mensen, door Henk Kosenbrink, met medewerking van Co Hettinga en Bolo Visser (Werken van het Staring Instituut, 4, 1e en 2e druk, Zutphen, Walburg Pers, 1984, 192 p., ill., krt., ISBN 906011-290-3, prijs f 29,50) gaat over een op 15 april te Aalten uit de Binnenlandse Strijdkrachten gevormde eenheid, die het Canadese leger moest ondersteunen bij de bevrijding van het nog door de Duitsers bezette deel van Nederland. Bovengenoemde oprichtingsdatum wijst er al op dat het bataljon slechts een kort bestaan was beschoren. Aangezien in onze regio zelf toen nauwelijks gevochten is, kan hier met een korte vermelding worden volstaan, daar Amersfoort en andere plaatsen in oostelijk Utrecht wel vele malen worden genoemd, doch steeds in marginaal verband (zie plaatsnamenregister).

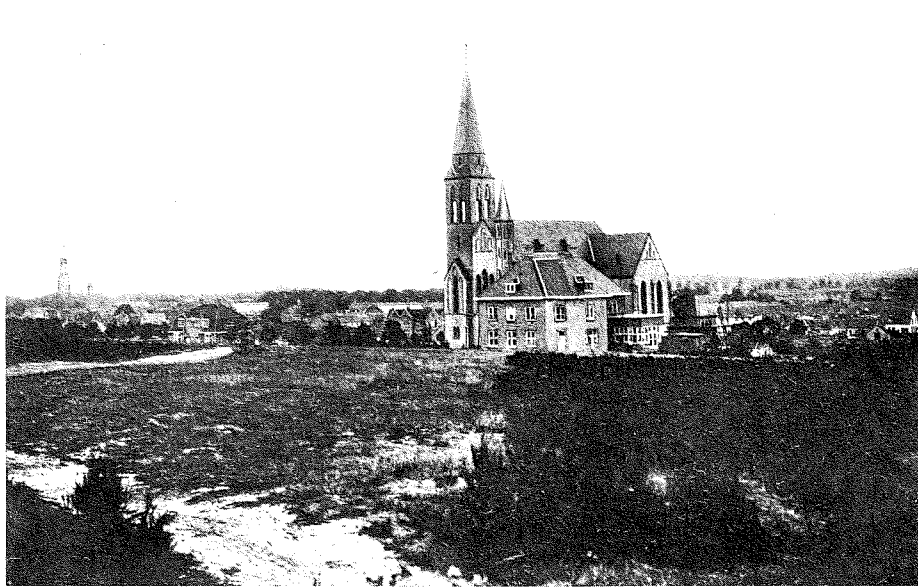
Hoofdwerkplaats Amersfoort in vogelvlucht (Amersfoort, Ned. Spoorwegen, 1983, 21 p., ill.) geeft een zeer beknopt, doch wel instructief overzicht van taak en werkzaamheden van deze op het Amersfoortse spoorwegemplacement gevestigde centrale werkplaats. Het historische gedeelte beslaat slechts één bladzijde (p. 6). De werkplaats werd in 1904 geopend en werd, zoals bekend, aanleiding tot de bouw van een der oudste gedeelten van het Soesterkwartier, de 'Spoorwijk'.

In het Jaarboekje van de Stichting de Utrechtse Molens, 1982-1983 (51 p., ill.) vindt men weer gegevens over de (schaarse) molens in oost-Utrecht. Genoemd jaarboekje is een vervolg op de voorafgaande 'jaarverslagen'. De naamswisseling heeft te maken met het feit dat het oorspronkelijk zuiver zakelijk verslag door allerlei bijdragen uitgroeide tot een aantrekkelijk en leesbaar tijdschriftje.

In onze Kroniek in Flehite, jrg. 12 (1980), nr. 3/4, p. 72, maakten wij melding van een artikel door H. F. J. M. van den Eerenbeemt in het Economisch- en Sociaal-historisch Jaarboek van 1979, waarin uitvoerig werd gehandeld over experimenten met teelt van zijderupsen door de Amersfoorters dr. Fock en Manuel Wolff, in het midden van de 19de eeuw. In genoemd Jaarboek, deel 46 (1983) p. 142-153, schrijft dezelfde auteur over *Zijdeteelt in Nederland in de zeventiende en eerste helft van de achttiende eeuw*. Ook hier komen experimenten in Amersfoort en omstreken ter sprake. Een groots opgezette proefnemering door Job van Suijlen van Nijvelt aldaar, met het doel, de zijde-industrie ter plaatse minder afhankelijk te maken van buitenlandse aanvoer, schijnt na korte tijd te zijn vastgelopen (p. 143).

Interessant is de scriptie voor het eindexamen van de Frederik Muller Akademie (opleiding van bibliotheekfunctionarissen) te Amsterdam van Sonja Broekmeijer, die de *Geschiedenis der Amersfoortse* (openbare) *bibliotheken* tot onderwerp heeft, vanaf de oprichting in 1913 tot hun fusie in 1968. De gebouwen, waarin zij in de loop van de tijd waren gevestigd, worden behandeld, alsmede hun doeleinden, karakter en werkzaamheden. In de Amersfoortse Courant van 6 oktober 1984 geeft Marijke Prins een aardig overzicht van de inhoud van deze voor de kennis van het plaatselijke culturele leven zo belangrijke studie.

Zoals velen zullen weten, geeft het Rijksarchief in Utrecht behalve een serie inventarissen ook een serie 'Toegangen' uit. Nr. 8 is samengesteld door J. H. M. Putman, *Index van personen aan wie door het Hof van Utrecht octrooi is verleend om te testen, voorkomend in de octrooiregisters* (Utrecht, R.A., 1984, 349 p.). De Index wijst de weg naar de zeer talrijke personen uit plaatsen in

De St. Anfriduskerk op een nog schaars bebouwde Berg.

de gouw 'Flehite', aan wie een zodanig octrooi werd verleend. Het nut van deze uitgave vergt geen toelichting.

Door het Rijksarchief Utrecht werd in de inventarissenreeks, nr. 44, uitgegeven: *Inventarissen van de archieven van enkele waterschappen in het Kromme Rijngebied (Ameronger Wetering, De Bovenpolder, Het Gemeeneland van Cothen, Buitendijks, Tull en 't Waal, Driebergen)*, vervaardigd door studenten bijvak Archiefwetenschap van de Universiteit van Amsterdam, cursus 1981-1982/1982-1983 (Utrecht, Rijksarchief, 1984, 101 p.).

In de Kroniek, jrg. 14, nr. 1 (1982), p. 17, werd gewag gemaakt van *De Cortons, kroniek van een familie* (1980), door Koos Bossink. In 1981 verscheen van dezelfde auteur een *Supplement* hierop (Vinkeveen, Bossink, 1981, 91 bl., ill., facs.). Dit tweede deel is evenmin als het eerste opgezet als een genealogie in de strikte zin. Het vormt eerder het verslag van een genealogische speurtocht. Het Supplement bevat talrijke interessante vondsten als aanvulling of correctie van het eerste deel. Amersfoort speelt er een belangrijke rol in. Voor een ieder die zich interesseert voor het 17de-eeuwse Amersfoort, in het bijzonder als garnizoensstad, onmisbare lectuur.

Er zijn in deze jaren nogal wat jubileums gevierd, waarbij gedenkschriften van groter of kleiner omvang verschenen. Wij laten er hierbij enige volgen. In de eerste plaats het *Jubileumboek uitgegeven ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum van de St. Jorisschool te Amersfoort* (Amersfoort, St. Jorisschool, 1985, 85 p., ill.). De gegevens zijn ontleend aan de notulen van het schoolbestuur vanaf 1898 tot 1945, andere archiefstukken en een tijdschrift van de Fraters van Utrecht. De geschiedenis na 1945 wordt slechts weergegeven door een fotoselectie met onderschriften. In 1907 werd, op initiatief van deken L. Fock, pastoor van de O.L. Vrouwekerk, besloten tot de oprichting van een tweede R.K. jongensschool (de eerste bevond zich in

de Breestraat), waar onderwijs door fraters zou worden gegeven. In 1909 startte deze nieuwe school aan de Schimmelpenninckkade. In de jaren zestig verschijnen de eerste meisjes op de school en worden de fraters geleidelijk vervangen door lekenonderwijzers.

Een ander jubileum is dat van de St. Ansfridusparochie, 1915-1985, een wat ongebruikelijke 'leeftijd' om te vieren. De *St. Ansfridus Jubileumkrant* bevat allerlei gegevens over de geschiedenis van de parochie (ook de bouwgeschiedenis van de kerk aan de Jacob Catslaan).

Nog weer een ander jubileum is dat van *100 jaar Reinigingsdienst Amersfoort*, aanleiding tot de uitgave van een zeer aantrekkelijk uitgevoerd boekje met die naam, met tekst van Johan Bosveld, op basis van archiefonderzoek van W. A. van de Wetering (Amersfoort, Reinigings- en Vervoersdienst, 1984, 28 p., ill.). Het werkje bevat talloze interessante gegevens over oorsprong en lotgevallen van genoemde dienst. De uitstekend gereproduceerde oude foto's vormen een bijzonder boeiend onderdeel van dit geslaagde werkje. De aandacht moet tenslotte nog worden gevestigd op een later toegevoegde, losse getypte aanvulling van de hand van A. J. van den Tol, het hoogbejaarde oud-hoofd van Bouw- en Woningtoezicht (in 1956 gepensioneerd), die gedurende de afgelopen jaren reeds vele belangrijke bijdragen over het 20ste-eeuwse verleden (oorlog, restauraties enz.) heeft geleverd. Hij geeft een aantal nuttige correcties en aanvullingen, voornamelijk over de vervanging van het tonnenstelsel door septictanks omstreeks 1920, een operatie die eerst na de Tweede Wereldoorlog zou worden afgesloten!

J. H.

'Oorlogssouvenir'. Foto van Belgische geïnterneerden in het kamp van Zeist, gemaakt door de Amersfoortse fotograaf Serré.

In *De opstand in het Interneringskamp Zeist op 3 december 1914, een onderzoek naar de oorzaken en het verloop van de gebeurtenissen* (scriptie M.O. II Geschiedenis C.O.C. M.A. Utrecht, Amersfoort, 1985, 81 bl.) beschrijft M. L. C. Hendrickx-van der Avert een zeer tragische gebeurtenis uit de tijd van het verblijf der Belgen in ons land gedurende de Eerste Wereldoorlog. De schr. stelt naar aanleiding van hetgeen in de bekende publikatie van G. Laporte, Belgische geïnterneerden in Nederland enz., wordt medegedeeld, een nader onderzoek in naar de preciese gang van zaken. Hierover heerst veel onzekerheid, begrijpelijk, want ieder der betrokkenen en verantwoordelijken trachtte uiteraard hun gedrag en/of beleid te rechtvaardigen, terwijl de officiële autoriteiten er niet veel voor voelden, 'de vuile was buiten te hangen'! De verhandeling begint met een overzicht van de oorzaken van het uitwijken van ca. 40.000 Belgische soldaten, die in Antwerpen door de Duitsers waren afgesneden, naar Nederland. Een beschrijving van de omstandigheden waaronder de Belgen hier leefden, volgt daarna. Verschillende officiële en niet-officiële lezingen van het voorval worden vergeleken en kritisch bekeken, waarbij zowel archieven in Nederland en België, literatuur, courantenberichten en -artikelen, als persoonlijke getuigenissen worden gebruikt. Ook het archief van het Amersfoortse St. Elisabeth's Gast- of Ziekenhuis, waar gewonde Belgen werden verpleegd, werd geraadpleegd. Daarnaast worden besproken de bemoeienissen van de Nederlandse parlementariër Troelstra, de onderzoekcommissie van de S.D.A.P., het conflict tussen Troelstra en de minister van oorlog Bosboom, alsmede de activiteiten van de bekende Belgische politici Camille Huysmans en Frans van Cauwelaert, waarop samenvatting en conclusies volgen. Een nauwgezet en goed geschreven werkstuk, waarbij des te meer opvalt dat de Nederlandse opperbevelhebber Snijders hardnekkig als 'Snijder' wordt aangeduid (p. 21-22). Een wezenlijke aanwinst, ook voor de geschiedenis van onze streek.

De historie van het Grondbedrijf, in de Amersfoortse Courant van 11 en 18 december 1984 en 22 januari 1985 door Van Es gepubliceerd, geeft een uitgebreid en leerszaam overzicht van oorsprong en activiteiten van deze instelling, waarbij ook de (mislukte) aankoop poging van het landgoed Nimmerdor en de (beter geslaagde) 'terugkoop' van grote delen van de Amersfoortse Berg uit de doeken worden gedaan.

Het *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie van Gemeentewerken Amersfoort*, nr. 1 (februari 1985) bevat wetenswaardigheden over de restauratie van de muurschildering aan de straatkant van de Sint-Joriskerk, over de villa 'De Wachter' op de Amersfoortse Berg, het herstel van de tredmolen in de Koppelpoort en het archeologisch onderzoek (Markthalgebied, Kerkstraat/Muurhuizen).

Nimmerdor in 1889. Foto Rijksarchief Utrecht.

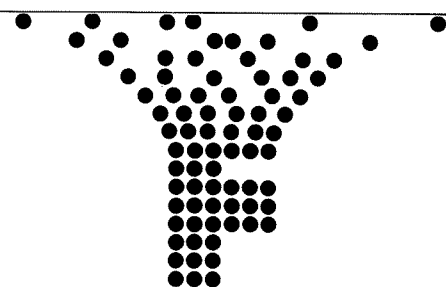
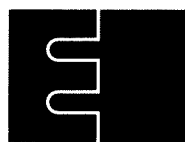
Helen Kraan, *Nostalgisch gezicht Amersfoort* (Groningen, Technipress, 1985, 80 p., ongepag., prijs f 21,90) publiceert een groot aantal oude foto's van Amersfoortse stads- en landgezichten uit de periode ca. 1900-ca. 1940, kennelijk ontleend aan prentbriefkaarten. Hoewel reeds veel van deze foto's in allerlei werkjes zijn gereproduceerd, zijn dit soort boekjes nog altijd welkom. De gravures van Henry Brown (1816-1870), overal tussen de foto's geplaatst, die niets met het onderwerp hebben te maken en bovendien op een heel ander tijdperk betrekking hebben, hebben eerder een storend dan een verhelderend effect. Zij geven helaas het werkje het karakter van een goedkope, Anton Pieckachtige 'romantiek'. De vermelding in het colofon dat de foto's van de samenstelster zijn, zal wel betekenen dat zij de prentbriefkaarten heeft gefotografeerd; eigentijdse foto's zijn er niet bij. De onderschriften zijn in het algemeen wel correct, als men afziet van de mededeling dat het oude stadhuis aan de Westsingel 'een schepping is van Benjamin Cohen, een architect, die meerdere huizen in Amersfoort gebouwd heeft'. Vooral onder oudere Amersfoorters zal het boekje zijn weg wel vinden. Helaas geeft het maar al te duidelijk weer hoeveel moois er verdwenen is.

ElectroVanGeet

ontwerpt en installeert
electrotechnische projecten

42jaar electro geniek

Electro Van Geet B.V.
Nijverheidsweg Noord 95
3212 PL Amersfoort
tel. 033-35121

Cadeau's uit Flehite

Boeken

Het Observantenklooster	fl 27,50
Amersfoort (fotoboek)	fl 24,90
Amersfoort is niet van gisteren	fl 17,50

Prenten

Afdrukken van de originele etsplaten van Van Liender met Amersfoortse gezichten	fl 30,-
---	---------

Diversen

St.Jorislepel	fl 15,-
Stadszegel	fl 6,-
Pelgrimsteken	fl 4,-

de algemene boekhandel

leusderweg 184-186

amersfoort

STICHTING GEMEENTELIJKE KREDIETBANK AMERSFOORT

voor:

- uw persoonlijke lening
- uw doorlopend krediet.

Geen winstoogmerk, deskundig advies,
snelle beslissing, uw belang staat voorop
.... vandaar naar de G.K.A.

Vraag vrijblijvend inlichtingen!

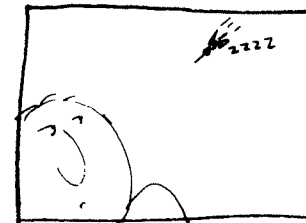
Hoofdkantoor:
Eemstraat-Oost 58, Amersfoort.
Telefoon 033-16527

Geopend:
maandag, dinsdag, woensdag en vrijdag
van 8.30-12.00 uur en van 13.30-16.30 uur;
donderdag van 8.30-12.00 uur en van 13.30-20.00 uur.

LET OP DE KOSTEN!

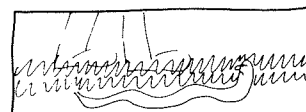
De AGO verzekert tegen:

Aalmoezen
aanstekelijke griep-
patiënten

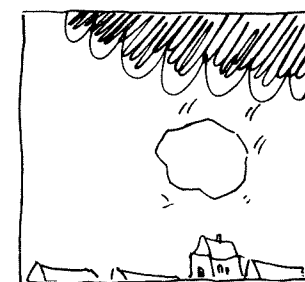
**aanvallende malaria-
muskieten**

aanvallende reebokken
aanvaringen
aanzwellende storm
aardigheidjes van
practical jokers
abusievelijk links
afslaande legertrucs
abuizen
achteromkijkende stuurlui
achteruitrijdende
tractoren

addertjes (onder 't gras)
afbrekende bruggehoofden
af dankertjes
afdrijvende waarde-
papieren
aftandse asfaltweggetjes
alligators
almaar moeten vragen
andere auto's
andere schepen
andermans onkunde
armoe op de oude dag
averij

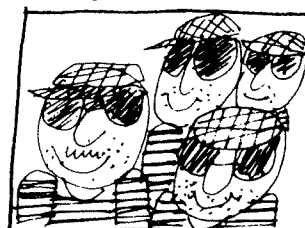
Bacillen en bacteriën
bakfietsen met
ondeugdelijke remmen
bedorven viskoekjes
beginnelingen op de weg
Bello de hond van de
buren
beren
besmette appeltjes
beten van de brilslang
betuttelen
bijtende bouwiers
bijziende discuswerpers
blunderen
Boris Boef
boterzachte bermen
brand

**buitengewoon grote
hagelstenen**

Cacteeën op stoelzittingen
catastrofaal manoeuvreren
met glaswerk
chauvinistische supporters
chirurgische ingrepen
colonnes rode mieren
cyprese katten op
vierbaanswegen

**Dankbare sint-bernards-
honden**
debuterende behangers
demarrerende fietsen-
dieven
derderangs klusjesmensen
desastreus optredende
zeeëgels

De Zware Jongens
dichtklappende deuren
diepe ravijnen
diepe armoede
dinges
doelbewuste everzwijnen
domme dingen
doorgaand verkeer
door rood licht lopen
van je hond
driedubbel overgehaalde
kwajongensstreken

(Voor de volledige lijst
verwijzen wij u naar uw
assurantie-adviseur.)

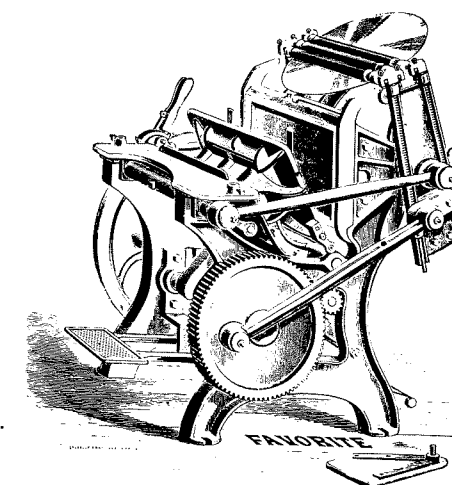
ago
verzekeringen

De AGO verzekert alles (en nog wat).

zo'n drukpers
vindt u nog bij ons,

als museumstuk...

Wij zijn erg
blij met dat
oude drukpersje.
't Doet ons
terugdenken
aan die tijden,
van vakmanschap.
Dat vakmanschap hebben we nog, want ook
vandaag-de-dag besteden we alle aandacht aan
het werk, dat onze opdrachtgevers ons toevertrouwen.
De persen zien er nu anders uit...
Ons kwaliteitsgevoel is gebleven.

bv drukkerij g. j. van amerongen
nederlandse screendrukindustrie bv

amsterdamseweg 59 amersfoort
tel. 033-16349